

GHEORGHE E. COJOCARU, EUGEN-TUDOR SCLIFOS (editori), *Documente privind istoria românilor. Colecția Eudoxiu Hurmuzaki*, seria a 3-a, vol. I, *Legăția română la Petrograd (1914–1918). Documente. La légation roumaine à Péetrograd (1914–1918). Documents*, București/Brăila, Editura Academiei Române/Editura Istros, 2018, 521 p.

O intensă dorință a academicienilor, profesorilor universitari și istoricilor de a reedita colecția de *Documente privind istoria românilor* s-a întins, fără mijloace, pe toată durata ultimilor 28 de ani. Recent, Academia Română a reușit să readucă la lumină, în primul an al Centenarului statului național unitar, cel dintâi volum al documentelor *Colecției Eudoxiu Hurmuzaki* (coordonatori Victor Spinei și Ionel Căndea) despre activitatea Legăției române la Petrograd între anii 1914 și 1918. Provenite în majoritate din fondul personal al lui Constantin Diamandy, ministru plenipotențiar al României la Petrograd, și din fondul „Casei Regale” române, documentele conțin informație istorică esențială pentru înțelegerea de către istorici a cauzelor, contextului și detaliilor intrării României în Primul Război Mondial, la sfârșitul căruia românii au realizat statul național unitar. Dincolo de caracterul său tehnic, de instrument de lucru al cercetării istorice, ansamblul textelor emană pentru cel implicat în înțelegerea destinului țării sale și dispoziția dramatică a evenimentului istoric și sentimentul unui angajament politic exemplar.

Înțelegerile României cu Antanta au vizat de la început, pentru ambele părți, întregirea națională întemeiată pe Principiul națiunilor. În întrevederea din 28 iulie/10 august 1914 de la Sinaia între prim-ministrul Ion I. C. Brătianu și Stanisław Poklewski-Koziełł, ministrul plenipotențiar al Imperiului rus în România, Franța, Anglia și Rusia propuneau semnarea unei convenții militare „având ca scop o cooperare împotriva Austro-Ungariei”, pentru care Antanta garanta că pacea nu va fi încheiată fără alipirea la România a părților din Ungaria, „unde majoritatea populației este românească”, conform unei hărți convenite între Marile Puteri aliate¹. Înțelegerea este confirmată la Petrograd în noaptea de 10 spre 11 septembrie 1914 (*Transylvanie et Bucovine, habitées par des populations roumaines*)², apoi reconfirmată în aceeași lună, cu precizările că România trebuie să preia singură teritoriile locuite de români, fără ajutorul militar al Antantei (*mais ce geste elle doit le faire elle même*), și că cei care rămân neutri (nonbelligeranți) nu pot participa la conferința finală de pace (*En ce qui concerne futur congrès pour paix et arrangements territoires, Sazonow m'a dit qu'il n'entrevoit pas possible que les non belligérants y participent*)³. Negocierea convenției militare, în temeiul căreia România urma să intre în război de partea Antantei, se desfășura încă din iunie 1916 în jurul *timingului* angajării, funcție de ajutorul militar promis de Antantă: „Le-am amintit că ne găsim din nou într-un cerc vicios ca și în timpul negocierilor noastre din mai 1915. Punctul de vedere rus este: intrați în război și vă vom da tot ce vă trebuie; al nostru este: nu intrăm înainte de a avea cele necesare”⁴. Această chestiune nu a fost rezolvată și rămâne în istorie cauza principală a situației critice în care a ajuns România.

În general, izvoarele istorice ne transpun în problematica reală a timpului istoric, așa cum este, de exemplu, schimbul de note diplomatice din 1918 între România și Ucraina în care guvernul României a răspuns pretențiilor absurde ale guvernului improvizat al Republicii Ucrainene de anexare a Basarabiei⁵. Dar izvoarele istorice au și această calitate a consistenței, inclusiv printr-un

¹ Doc. nr. 13, p. 31 (Sinaia, le 28 juillet/10 août 1914. Résumé d'une conversation de Monsieur Brătianu, Président de Conseil, avec Monsieur Poklewski, Ministre de Russie).

² Doc. nr. 14, p. 33 (Péetrograd, la nuit du 10 au 11 septembre 1914. Tel. chif. n° 1067).

³ Doc. nr. 17, p. 34 (Péetrograd, le 11 septembre 1914. Télégr. chiffré n° 1081).

⁴ Doc. nr. 231, p. 162 (Petrograd, 6/19 iunie 1916. Confidențial).

⁵ *Unirea Bucovinei cu România. Antologie de documente, hotărâri, declarații, adresări, apeluri, telegrame, acte, protocoale unioniste*, realizată de Vasile Tărățeanu, București/Brăila, Editura Academiei Române/Editura Istros, 2018, p. 50–69.

articol de ziar care poate ilustra în sinteză ceea ce ar spune un întreg tratat despre război. Este cazul articolului *Datoria noastră față de România*, apărut în ziarul „Birjevaia Wiedomosti”, din 14 august 1917:

Datoria noastră față de România.

Astăzi e un aniversar la care poporul rus trebuie să se gândească în mod serios. Acum un an, după lungi negocieri cu Rusia și cu aliații ei, Guvernul Român a declarat războiul Austro-Ungariei. Germania, la rândul ei, a intrat în războiul contra României, jurând să se răzbune în modul cel mai aspru pe această țară și pe Regele ei, fiindcă, cu toate că este un Hohenzollern, s-a arătat a avea un suflet românesc. Germania și-a îndeplinit jurământul. Vina este a Rusiei. Acum un an, Guvernul român, intrând în acțiune, a indicat el însuși slăbiciunea sa militară și a pus ca condițiune pentru intervențiunea sa, ca Rusia să-i dea un ajutor activ. D. Brătianu a fost asigurat că i se va da acest ajutor în măsura cuvenită. Guvernul român avea dreptul să creadă că cel puțin 400 000 ruși vor intra în Dobrogea și vor înainta contra Bulgariei în timp ce trupele române trebuiau să-și apere fruntaria austro-ungară atacând în Transilvania.

Geniul rău al Rusiei și al României, Dl Stürmer, a distrus acest plan, care justifica singur intrarea României în rândurile Puterilor Înțelegerii: o ofensivă puternică care ar fi avut loc la timp în contra Bulgarilor, ar fi tăiat Turcia de Imperiile Centrale și ar fi lipsit pe aceste din urmă de o importantă sursă de proviziune, împedecând totodată Imperiul Otoman să primească proiectile și materiale de război. Acest lucru ar fi fost o lovitură mortală pentru Imperiile Germane și tot cursul războiului ar fi fost schimbat. Poate că în momentul de față ne-am fi bucurat deja de binefacerile păcii.

O intrigă neagră însă a întors astfel lucrurile încât Rușii au trimis în Dobrogea un foarte mic număr de trupe, Stürmer dând asigurări că Bulgaria își va păstra neutralitatea față de România, ba chiar că ar fi pe cale de a încheia o pace separată. Ferdinand de Coburg părând a justifica politica lui Stürmer, se făcea că ezită și că și-a pierdut capul de spaimă, pe când în realitate trupe Germane se adunau la granița Dobrogei și nimiceau în câteva zile micul număr al apărătorilor români. În Transilvania armata română rămasă singură în fața unui inamic care să întărea zilnic, avea o situațiune din ce în ce mai dificilă. Tocmai târziu Rușii au început să trimeată în România un corp după altul, ajutorul însă venea prea târziu.

Ocuparea unei mari părți a României de către inamic, luarea în stăpânire a bogatelor ei izvoare de petrol și a roditoarei câmpii din Muntenia, iată rezultatul crimei vechiului regim. Spre marea noastră părere de rău, Rusia liberă nu numai că n-a răscumpărat încă acest păcat, dar chiar l-a agravat; timp de un an, armata română s-a reorganizat, s-a echipat, și s-a pregătit să reînceapă o luptă crâncenă cu implacabilii noștri inamici. Nu de mult trupele române au luat ofensiva ușurându-ne situațiunea de pe frontul sud-vest. Din primele zile, aptitudinea de luptă ale acestor trupe reînnoite a dat probe strălucite.

Și iată că acum toate aceste frumoase succese, toată truda, toate jertfele au fost nimicite din cauza groazniciei nenorociri care a lovit Rusia, atunci când divizii întregi rusești au fugit de pe front, demoralizate prin propaganda maximaliștilor, care nu făceau decât să continue opera lui Stürmer. În loc de victoria care surâdea deja poporului român, o nouă retragere se întrevede, ba chiar amenințarea de a părăsi inamicului pământul patriei. Vina nu mai cade acum asupra vechiului regim, nu se mai poate incrimina țarul Rusiei, vina este a noului regim și Rusia liberă este criminală. Această vină ne impune o grea răspundere față de viitorul României și față de soarta atâtor sute de mii de oameni cari și-au părăsit pământul strămoșesc și se află acum în mijlocul nostru⁶.

Valoarea colecției de documente este sporită prin studiul istoriografic însoțitor *Colecția de documente Hurmuzaki: antecedente, geneză, concretizări* al academicianului Victor Spinei, studiu publicat și în volum distinct. Volumul mai cuprinde drept cuvânt introductiv textul lui Victor Spinei și Ionel Cândea, *Reactivarea colecției de documente Hurmuzaki*, în românește și în traducere în limba franceză (p. IX-XV), unde sunt expuse rațiunile ce au determinat continuarea prestigioasei colecții de izvoare.

Alex Mihai Stoenescu

⁶ Doc. nr. 542, p. 335 -336 (telegramă, Petrograd, 18/31 august 1917).

GHEORGHE CLIVETI, *România modernă și „Apogeul Europei”: 1815-1914*, București, Editura Academiei Române, 2018, 1162 p.

Anul 2018, privit și considerat drept „an centenar” la mai toate nivelurile societății românești, a fost unul prolific și din punctul de vedere al producțiilor istoriografice autohtone grupate sub acest generic. Din noianul lucrărilor apărute la numeroase edituri, câteva atrag inevitabil atenția, din varii motive. Una dintre acestea este și volumul profesorului Gh. Cliveti, dedicat românilor și statului român în ansamblul relațiilor internaționale în timpul modernității: *România modernă și „Apogeul Europei”: 1815-1914*.

De la primul contact vizual, lucrarea impresionează prin masivitate – are 1 162 de pagini în format A4 (nu precizăm aici și greutatea, informația se regăsește inclusiv pe internet¹). A fost tipărită în mod cât se poate de profesionist în cadrul Editurii Academiei Române, la București, în anul în care respectiva structură aniversează șapte decenii de la cristalizarea formei sale instituționalizate, în 1948, după cum se precizează și pe site-ul propriu² și după cum se poate deduce și de pe prima copertă a lucrării. Cartea la care ne referim a fost anticipată și pregătită de diverse alte realizări istoriografice ale profesorului Cliveti, presărate de-a lungul anilor unei cariere universitare deosebite: *România și puterile garante 1856-1878* (Iași, 1988); *Izvoarele istoriei relațiilor internaționale. Epoca modernă* (Iași, 1993); *România și crizele internaționale 1853-1913* (Iași, 1997); *Concertul european. Un experiment în relațiile internaționale din secolul XIX* (București, 2006); *Prolegomene la studiul relațiilor internaționale. Epoca modernă* (București, 2009); *Europa franceză și cauza română (1789-1871)* (Iași, 2010); *România și „alianțele germane”. 1879-1914* (Iași, 2015). Acestor titluri li se adaugă, în chip necesar, alte zeci de texte publicate în diverse alte volume și publicații științifice de profil, în cadrul cărora ochiul atent al specialistului a încercat să descifreze și să ofere publicului dornic de a înțelege evoluția relațiilor internaționale din veacul al XIX-lea o „cheie” de lectură potrivită, spre a obține o imagine cât mai elocventă a drumului parcurs de români și de România de la nivelul de „problemă europeană” la cel de regat recunoscut și afirmat în cadrul unui sistem european aparent consolidat și stabilizat.

Cartea este alcătuită din *Cuprins* (p. 7-8), urmat de o *Prefață* a autorului (p. 9-12) și de trei mari părți, fiecare cu câte patru sau cinci capitole (*Partea I. Cauza română*, p. 13-270; *Partea a II-a. Constituirea României și garanția colectivă a puterilor europene*, p. 271-606; *Partea a III-a. Vechiul Regat, „Marile Alianțe” și originile Primului Război Mondial*, p. 607-1110), pentru ca, la final, să se găsească *Concluziile* (p. 1111-1114), un *Synopsis* (p. 1115-1118) și un absolut necesar și foarte util *Index* (p. 1119-1160), care ajută și ușurează foarte mult căutarea și identificarea unor informații și amănunte în structura densă a lucrării.

După cum se arată în *Introducere*, eșafodajul istoriografic avut în vedere de istoricul Gheorghe Cliveti este unul vast și ambițios, realizările anterioare reprezentând trepte ale acestei construcții ample, care a luat în discuție *locul și rolul* românilor și al României în contextul relațiilor internaționale; cu fireștile sale implicații rezultate din analizele și abordările anterioare – *istoria tratatelor, istoria diplomatică, istoria relațiilor internaționale*. Acest cadru generos ca spațiu și timp a constituit „apogeul Europei”, expresie inspirată de istoricul francez Robert Schnerb³ și care, după cum precizează autorul, „se cuvine a fi înțeleasă în mod nuanțat”, întrucât „nu privește pur și simplu un nivel de creștere ori de dezvoltare atins de Europa pe timpul secolului al XIX-lea”. Totodată, „timpului istoric de apogeu al Europei în lume i s-a asimilat și cel al emergenței României moderne”, de la nivelul de *cauză europeană* până la prestigiul și statutul internațional dobândite de Vechiul Regat în deceniile anterioare Primului Război Mondial.

În urma acestor precizări, iese și mai pregnant în evidență aspectul de sinteză al lucrării, o sinteză care îmbină atât elementele specifice evoluției cercetărilor istorice ale ultimilor patruzeci

¹ A se vedea, de exemplu, <http://www.targulcartii.ro/gheorghe-cliveti/romania-moderna-si-apogeul-european-academiei-romane-2018-1623525> (accesat în decembrie 2018).

² Vezi <http://www.ea.ro/prezentare.php> (accesat în decembrie 2018).

³ Robert Schnerb, *Le XIX^e siècle. L'Apogée de l'expansion européenne (1815-1914)*, tome VI de *Histoire générale des civilisations*, publiée sous la direction de Maurice Crouzet, Paris, 1955, cu mai multe reeditări și republicări.

de ani, cât și câștigurile istoriografice românești referitoare la temele avute în vedere. Faptul ca atare este mărturisit de către autor, cu o subînțeleasă și pe deplin justificabilă notă de satisfacție și de mulțumire personală: „Dincolo, însă, de dezbaterile de ordin conceptual sau metodologic, studiul istoriei urmează, pe direcții de analiză și întru încercarea sintezei, norme de nu puțin timp numite și «clasice». Pe baze documentare și în orizont corespunzător de lectură, istoricul operează cu spirit eminent critic reconstituiri factuale, pe care să le supună interpretărilor profesional calificabile. Personal, temei mari a implicațiilor europene ale edificării României moderne i-am consacrat îndelungi eforturi de documentare, de reflecții suscitade și de activitatea la Catedra universitară ori pentru coordonarea unor centre de cercetare. Realizările au urmat trepte firești, de la studiile speciale, apărute, cu timpul, în reviste de specialitate ori în volume tematice, la monografiile. În asemenea trepte a putut urca textul istoriografic, unul, prin natura sa, de demonstrație, mereu «în lucru», și nu de inspirație, de creație pură cu valențe de unicat” (p. 11-12).

Cea dintâi parte a lucrării, *Cauza română*, poate fi considerată inclusiv o excelentă prezentare pentru importanța națiunilor ca actori în devenire ai scenei relațiilor internaționale, întrucât, de la sfârșitul veacului al XVIII-lea și până spre finele celui de-al XIX-lea, „afirmarea națiunilor moderne a cunoscut «faza clasică»” (p. 15). Segmentul cronologic vizat aici de către autor (1815-1849) cuprinde, în esență, transformările majore, structurale, produse pe continentul european sub influența Marii Revoluții Franceze; în acest context, *cauza română* începea să fie cunoscută prin evenimentele anului 1821, când mișcarea condusă de Tudor Vladimirescu a reprezentat, după cum arată autorul, „enuțul politic” al acesteia (p. 44); o cauză care, până atunci, nu devenise cunoscută în niciun chip în Europa vremii: „ordinea europeană nu a determinat internaționalizarea «chestiunii române» și nici împlinirea unor speranțe nutrite de români în privința plasării Principatelor sub o garanție a «puterilor concertate». «Chestiunea» sau *cauza română* se încărca anevoios de date și semnificații «în dedalul învâlmășelilor orientale». Ea resimțea acut implicațiile situării românimii în componente politico-administrative distincte, prin raportare la ceea ce se afla ori nu sub incidența ordinii europene de la 1815. Transilvania, Banatul și Bucovina, părți ale Imperiului Austriei, țineau de acea ordine. Principatele Moldova și Valahia se afindau în «dedalul oriental», pe când Basarabia se pierdea dincolo de ceața pusă de Rusia între teritoriile și populațiile de sub sceptrul Romanovilor și Europa încercată de resorturile și certitudinile modernității” (p. 40).

În opinia profesorului Cliveti, acțiunile derulate atunci în spațiul românesc se constituie în ecuații ale contestării formulei continentale stabilite la Viena, alăturându-se, astfel, acelor „forțe de disoluție” care pregăteau tranziția la Europa statelor naționale. Astfel ar trebui înțelese, în opinia sa, atât evenimentele din 1821-1822, cât și cele din 1848-1849, cele din urmă fiind pe deplin încadrate într-o zguduire din temelii a orânduirilor consacrate în numeroase părți ale bătrânului continent. În ciuda insuccesului său, revoluția de la 1848-1849 a fost cea care a dus la consacrarea „problemei românești” la nivelul conștiinței publice europene, aceasta evoluând în tonalități și tușe din ce în ce mai intense atât în privința realităților regionale, cât și a relațiilor, discuțiilor și înțelegerilor dintre Marile Puteri ale vremii. Izbânda națională din anii 1858-1859 nu a reprezentat, de aceea, un lucru ivit din senin; aceasta a fost pregătită, cu tenacitate și cu răbdare, de o întreagă generație care și-a forjat ideile și și-a asumat fără ezitare menirea istorică în tumultuoșii ani 1848 și 1849, fapt evidențiat în repetate rânduri în paginile lucrării. Tocmai de aceea, *Constituirea României și garanția colectivă a puterilor europene* (cum se intitulează a doua parte a cărții), se așază într-o continuare logică a acumulărilor și a luptelor duse de pașoptiști pentru necesitatea recunoașterii și afirmării *cauzei române* la nivel european. După așa-zisa „unire mică” de la 1859, se intra într-o etapă decisivă pentru îndeplinirea programului național, în care aducerea prințului străin, obținerea independenței de stat, formarea unui cadru economic național și, în ultimă instanță, împlinirea idealului unității românești reprezentau nu doar provocări de o cu totul altă anvergură, ci erau și obiective vitale, a căror îndeplinire venea să confirme justetea *cauzei române* și să încununeze lupta generației pașoptiste.

Toate marile obiective – de la Unirea Principatelor în 1859 până la proclamarea Regatului în 1881 –, precum și întregul parcurs al modernizării statului român și a societății românești în a doua jumătate a veacului al XIX-lea s-au aflat „sub zodia faptului împlinit” (p. 305), a „spiritului veacului”; și a unui imperativ care, în unele momente, a devenit sinonim cu un anumit mod de a

înțelege progresul și necesitatea modernizării, cu toate aspectele pozitive și negative implicate: arderea etapelor. Croșetând cu numeroasele date și informații acumulate cu tenacitate și cu răbdare în zeci de ani de cercetare, autorul a reiterat, cu această ocazie, unele judecăți menite a reazeza, pe temeuri logice și deplin corespunzătoare realităților istorice, diverse aspecte obnubilate, care s-au încetățenit în istoriografia noastră. Ne putem referi, de exemplu, la aspectul legat de numărul puterilor garante de la Paris în 1856, care au fost șase, și nu șapte, după cum este îndeobște cunoscut inclusiv în zilele noastre. După cum a demonstrat profesorul Cliveti, „rezultă, așadar, din cuprinsul actelor diplomatice produse în 1856 la Paris, din logica însăși a stipulațiilor active (contractuale, sinalagmatice), că Turcia nu-și putea fi garantă sieși (la pasiv!). Iar un atare rezultat implică golirea de conținut a sinonimiei *puteri garante – puteri semnatare* (contractante) ale tratatului din 30 martie, sinonimie ce «i-a furat» pe mai toți cei care au avansat expresia sau înțelesul de «șapte puteri garante»” (p. 302). „În concluzie, ne vedem cu totul întemeiați a susține că Turcia a fost *semnatară* sau *contractantă* a tratatului de la Paris din 1856 și a actelor subsecvente acestuia, dar nu și putere *garantă*; de asemenea, că puterile garante au fost în număr de șase și nu de șapte – concluzie impusă de clarificări nu doar de ordin cantitativ, ci și calitativ în privința unor aspecte deosebit de interesante ținând de devenirea raporturilor internaționale în secolul al XIX-lea” (p. 304).

Căștigarea independenței de stat în contextul „marii crize orientale” din 1876-1878 și proclamarea Regatului, în 1881, au constituit apogeul programului de esență națională afirmat și concretizat de generația pașoptistă. Pe lângă îndeplinirea acestor obiective majore, tânărul regat român își asigurase, din 1883, și încadrarea într-o alianță ce se dovedea necesară, în ciuda tuturor neajunsurilor care decurgeau de aici – cu numeroase și, uneori, dureroase implicații asupra chestiunilor de ordin economic și național (relațiile adesea încordate cu Imperiul Austro-Ungar fiind determinante pentru diverse atitudini și reacții ale oamenilor politici români). Foarte importantă era, în acest context, „chestiunea Dunării”, care presupunea, după cum inspirat arată autorul, nu doar „rațiuni europene, rivalități sau interese ale marilor puteri”, ci și „suferința drepturilor «fluviale» ale României” (p. 674).

Cantitatea deosebită de informații care se regăsește în lucrare poate fi greu de absorbit, în corelație cu reperele general știute ale modernității europene și naționale, de către un nespecialist, fie acesta chiar și un lector pasionat și cunoscător al evoluției relațiilor internaționale din veacul al XIX-lea. Însă profesorul Gheorghe Cliveti nu s-a mulțumit să rămână la o simplă relatare a evenimentelor și a semnificațiilor acestora, ci a prezentat analize în cheie proprie, care permit celor interesați să întrevadă alte perspective de contextualizare a unor momente ignorate sau tratate necorespunzător la nivelul istoriografiei noastre. Un singur exemplu în această privință – conflictul sârbo-bulgar din 1885-1886 sau „criza bulgară”, după cum a mai fost cunoscut (p. 984-1014). Din diverse rațiuni, pacea care a pus capăt, în mod oficial, acestui conflict (București, 1886) a reprezentat primul moment când a devenit evident că prestigiul Regatului României căpătase un curs ascendent, aceasta și în legătură cu sistemul de alianțe în care se găsea de doar câțiva ani, dar și cu personalitatea excepțională a regelui Carol I. Însă, după „retragerea forțată” a lui Otto von Bismarck de la cârma politicii externe germane, în 1890, și după afișarea tot mai fățișă a velleităților de dominare austro-ungară în relația directă cu România în anii de sfârșit ai veacului al XIX-lea până spre 1914 (p. 1087 ș.u.), a devenit evident că dezideratul securității strategice a statului român, în relație cu alianța în care intrase la 1883, trebuia să treacă printr-o reevaluare dură și pragmatică. Or, în lumina războaielor balcanice din 1912-1913, situația devenise mai mult decât edificatoare: „Deja «veștejită» în momentul «reînnoirii din 1913», alianța austro-ungaro-română avea să ajungă complet «uscată» prin vara anului menționat, pe măsură ce Vechiul Regat a asumat la parametrii intervenției armate contra Bulgariei și ai prezidării Conferinței de pace de la București «închiderea» celui de-al treilea, după «socoteală» germană, război balcanic” (p. 1109). Cel din urmă mare obiectiv al programului de esență națională, unitatea politică a tuturor românilor, rămânea să-și găsească dezlegarea în cu totul alte condiții.

Parcursarea unei lucrări precum *România modernă și „Apogeul Europei”: 1815-1914*, deși îngreunată de cantitatea neobișnuit de mare de informații și de perspective oferite de autor, își dovedește din plin foloasele pentru cercetător sau pentru cititorul pasionat de istorie. Abundența

datelor este pe deplin justificată având în vedere temele cărora li s-a dedicat activitatea de decenii a profesorului Cliveti. Utilitatea unei astfel de întreprinderi istoriografice este, în opinia noastră, indiscutabilă, cartea având chiar anvergura unui tratat de istorie; și obligând, pe viitor, la o mai serioasă și îndeaproape abordare a unora din subiectele mari ale modernității românești în context internațional. Rândurile scrise până acum ne par insuficiente pentru a reliefa cât mai convingător importanța unei astfel de întreprinderi temerare, mai ales în condițiile actuale, când științele umaniste, în general, și știința istorică, în particular, se află într-o perioadă de suferință în țara noastră; confruntându-se nu doar cu o desconsiderare tot mai accentuată din partea factorilor decidenți, ci și cu tristul fenomen al unei nemeritate contestări din partea unora care consideră că mare parte din istoria noastră este în continuare falsificată și ocultată chiar de către istorici.

Prin intermediul acestei lucrări, istoricul Gheorghe Cliveti a dat încă o dată măsura capacităților sale analitice deosebite, domnia sa fiind unul dintre cei care oferă frumoase temeuri pentru o reală demitizare și rediscutare a unor chestiuni cu semnificații majore în ansamblul modernității românești. Astfel, sunt premise serioase ca opera realizată să se constituie într-un reper al istoriografiei românești a epocii moderne și a relațiilor internaționale, cu neîndoielnice foloase pentru toți cei interesați și dornici a înțelege *cauza română* și evoluția statului român în relație cu ecuațiile politico-diplomatice specifice continentului european.

Mircea-Cristian Ghenghea

SILVANA RACHIERU, *Diplomați și supuși otomani în Vechiul Regat. Relații româno-otomane între anii 1878 și 1908*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2018, 296 p.

Lucrarea Silvanei Rachieru este o apariție cu totul remarcabilă, cartea beneficiind, indubitabil, de polivalenta experiență a autoarei: istoric, diplomat, cadru universitar. Autoarea e pasionată de istoria socială și de istoria diplomației moderne în sud-estul european, cu accent pe cazul Imperiului Otoman. Nu întâmplător, este membră în asociații internaționale și naționale de studii otomane. Are aproape un deceniu de activitate în instituțiile diplomatice culturale din Istanbul, predând cursuri pe aceeași temă la Universitatea din București și, frecvent, în diferite alte centre universitare din lume. Este, deci, o specialistă recunoscută a domeniului, remarcată ca foarte bună cunoscătoare a limbii turce, dar și a limbilor occidentale de circulație curentă (engleză, franceză).

Volumul are cinci capitole declarate ca atare, dar introducerea în sine poate fi considerată un al șaselea, oferindu-ne o viziune clară asupra resurselor bibliografice și documentare accesate. Sursele primare din Turcia sunt impresionante: Arhiva Președinției Consiliului de Miniștri de la Istanbul (estimată la 150 de milioane de documente și, în mod firesc, încă incomplet catalogată); fondul Ministerului Otoman al Afacerilor Străine (mai ales corespondența cu ambasadele Imperiului); Ministerul de Interne – Emigrări. La acestea se adaugă cele din România: Arhiva Ministerului Afacerilor Străine, fondurile Casei Regale și ale Direcției Generale a Poliției de la Arhivele Naționale Istorice Centrale, dar și arhivele consulatelor franceze de pe teritoriul românesc (aflate la Paris).

Oricât de impresionante sunt aceste surse, adevărata provocare a demersului propus de Silvana Rachieru este *cheia de lectură asupra modernizării Imperiului în această perioadă*. Parafrazând un titlu celebru, dar referitor la cu totul alt subiect – vezi filmul regizat de Corneliu Porumboiu, în 2006, despre revoluția anticomunistă din decembrie 1989 –, autoarea atinge o problemă fundamentală și totuși aproape inexistentă în istoriografia românească: „*a fost sau n-a fost... modernizare în Imperiul Otoman?*”. Perspectiva românească, marcată de dominația seculară a Înaltei Porți, de conflictele armate și de glorificarea propriului nostru „război de independență”, nu este preocupată de acest aspect; tratează, așadar, cu o superioară indiferență, un aspect crucial al evoluției social-culturale și politice din lumea balcanică. Practic, românii și-au asumat în mod tacit viziunea occidentală (*Alafranga*) asupra decăderii accelerate a Imperiului Otoman, care în

secolele XVIII-XIX își pierdea forța (militară, în primul rând) și a evoluat tot mai slab în complicatul joc al „marilor puteri”. Este un punct de vedere care omite perspectiva internă (*Alaturka*), asupra efortului de renovare instituțională și de cultivare a unor alte moravuri, așezăminte de educație, tehnologii, comportamente și chiar forme de consum compatibile cu Occidentul periculos de „avansat”.

Nici istoriografia turcă nu a avut un parcurs liniar, internalizând, în anumite perioade și conjuncturi politice, ideea de eșec al progresului de tip *european*. Tendința ultimelor decenii este însă aceea de reevaluare pozitivă a eforturilor, dacă nu și a rezultatelor unui proces istoric amplu și sinuos. Mulți cercetători propun, spre lauda lor, și o altă interpretare a modernizării, văzută nu doar ca o formă (din start imperfectă) a occidentalizării; a fost luat în calcul și efortul propriu de redefinire culturală, axat pe reinterpretarea perceptelor islamice și ale cutumelor autohtone.

Din acest câmp al investigației și reflexiei istoriografice, autoarea și-a ales domeniul diplomatic, urmărind cu acribie adaptarea Imperiului Otoman la normele relațiilor internaționale, așa cum erau ele definite și practicate de statele occidentale. *Interesul său este evident marcat de studierea consecințelor sau ecourilor acestor înnoiri asupra spațiului românesc*. În afara corpului diplomatic în sine, Silvana Rachieru propune și o foarte utilă privire asupra uneia dintre chestiunile aflate pe atunci la ordinea zilei, aceea a „supușilor otomani” (care nu erau neapărat și „turci”) din România: cine erau, în ce condiții locuiau în România, ce drepturi și ce datorii aveau față de cele două state. Situația locuitorilor musulmani din Dobrogea, care intră după 1878 în componența regatului român, este doar o parte a problemei.

În ceea ce privește reperele cronologice alese, Silvana Rachieru are în vedere, deopotrivă, modernizarea internă – a Imperiului Otoman, dar și a României – acompaniată sau impulsionată de evenimentele internaționale. Cele trei decenii sunt considerate ca fiind o etapă de reformare instituțională accelerată, cuprinsă între încheierea războiului ruso-turc din 1877-1878 și revolta „junilor turci” din 1908. În acest ultim an, aveau loc și alte evenimente în Balcani: Bulgaria își declară independența deplină față de Imperiul Otoman, iar Austro-Ungaria profita de situație pentru a anexa definitiv Bosnia-Herțegovina. Dar evoluțiile urmărite nu se încheie brusc aici, continuând cu participarea Imperiului Otoman la Primul Război Mondial și, apoi, cu proclamarea republicii turce.

Primele două capitole se referă la construcția unui aparat diplomatic otoman de nivel european și la funcționarea lui în relația cu România; problemele economice care s-au aflat în centrul negocierilor din această perioadă constituie cel de-al treilea capitol; convențiile diplomatice – care, cu excepția prizonierilor de război, se referă tot la chestiuni economice – fac obiectul celui de-al patrulea capitol; iar ultimul și cel mai consistent cantitativ se referă la „comunitatea otomană din România” (ceea ce nu înseamnă neapărat musulmani, nici neapărat turci).

Pentru cititorii nefamiliarizați cu istoria diplomației, explicațiile date de autoare în primul capitol sunt mai mult decât binevenite. Contrastul dintre uzanțele occidentale și cele otomane iese foarte bine în evidență, explicând, prin ricoșeu, și ceva din „balcanismul” instituțiilor românești de secol XIX; care, privite dinspre Occident, păreau arhaice, incoerente, supuse tuturor fluctuațiilor de personal și conjunctură politică, contradictorii.

Cel de-al doilea capitol încearcă să traseze cât mai precis rețeaua diplomatică otomană din România și personalul care a deservit-o: miniștrii legației de la București, consuli – de la București (!), Iași, Constanța, Brăila, Galați, Turnu Severin, Craiova – și viceconsulii, din Tulcea, Sulina, Giurgiu, Calafat, Turnu Măgurele. Unele posturi au apărut mai târziu, altele au dispărut în timp, iar câteva reprezentanțe erau simple agenții comerciale cărora li s-au acordat și prerogative diplomatice. Plasarea lor în teritoriu nu este întâmplătoare, marcând zonele de interes economic sau cele cu populație musulmană consistentă.

Numărul mare al funcționarilor și stabilitatea lor destul de mare în posturi arată un interes considerabil al Imperiului Otoman pentru această regiune; pe de altă parte însă, statul român a temporizat cât mai mult recunoașterea statutului efectiv funcțional al acestor diplomați, evitând, practic, semnarea unei convenții consulare cu Imperiul. La mijloc erau, în primul rând, interese materiale (problema despăgubirilor pentru locuitorii musulmani care pleaseră din Dobrogea), fără a omite nici ideea unei anumite revanșe politice în fața fostului suzeran.

Următorul capitol conturează o imagine nebănuită a modului în care diplomații trimiși de Imperiul Otoman receptau și interpretau mizele vieții publice românești: chestiunile legislative,

jocul politic și profilul principalilor actori (inclusiv atenția specială acordată de familia regală Dobrogei), radiografii economice și chiar sociale (o analiză a răscoalei de la 1907 și a problemei agrare care o generase etc.

Secțiunea dedicată *Convențiilor* dintre Imperiul Otoman și România este concentrată tot pe aspectele comerciale (sanctionate prin actele semnate în 1887, 1897, 1901, 1907), care ne prezintă, în detaliu, schimbul de produse între cele două țări. Dar, primele demersuri care au deschis noua istorie a relațiilor româno-otomane de după 1878 au avut ca obiect repatrierea celor aproximativ 6 000 de prizonieri otomani aflați pe teritoriul nostru. Dincolo de drama umană surprinsă în actele vremii, discursul oficial s-a axat, de asemenea, asupra unor implicații financiare: statul român a cerut în repetate rânduri să i se plătească suma echivalentă întreținerii și evacuării acestora, însă Imperiul a reușit să eludeze chestiunea. Un debut diplomatic deloc amiabil, am putea spune.

Ce a însemnat *comunitatea otomană din România acelor ani?* (ultimul capitol) – nu este ușor de descifrat. Silvana Rachieru ne introduce mai întâi în cvasi-necunoscuta funcționare internă a regimului juridic al locuitorilor Imperiului Otoman, punctând evoluția de la *supus* la *cetățean*, cu specificul și limitările epocii respective. Atenția acordată terminologiei și nuanțării de traducere sunt de un real folos – pe tot parcursul lucrării, de altfel – pentru ca cititorul să nu cadă pradă echivalărilor occidentale simpliste ori, dimpotrivă, perpetuării unor noțiuni de uz medieval sau premodern. Practic, ceea ce definește secolul XIX este, și în cazul Imperiului Otoman, efortul regăsirii de sine din perspectiva unei identități naționale, mult mai complicată aici decât în alte state. *Naționalitatea otomană* – promovată ca reacție la explozia reacțiilor etnice, confesionale și regionale separatiste – era un instrument de loializare a locuitorilor față de stat și de sultan, construit ideologic în jurul unei instituții militare serios renovate. De altfel, statutul locuitorilor era marcat, în principal, de raportarea lor la plata taxelor și la efectuarea serviciului militar. Diferențele dintre musulmani și nemusulmani erau semnificative, iar statul monitoriza cu atenție felurite aspecte demografice, inclusiv emigrația propriilor muncitori în alte țări, ori existența cetățenilor otomani stabiliți în afara Imperiului.

Comunitatea otomană este, în esență, o noțiune convenabilă din punctul de vedere al aspectelor legale, însă neomogenă din perspectivă confesională, etnică, socială, regională. Schițând reperele sale, autoarea punctează convingător aspectele foarte omenești ale informației strict statistice sau juridice. Chiar *motto*-ul propus: Baban Sulina'ya mi gitti? („*Tatăl tău a plecat la Sulina?*” – *expresie uzuală în zona Mării Negre, Trabzon, Rize, folosită atunci când cineva se întristează fără un motiv evident*), deschide perspective inedite pentru noi. E vorba de impresiunea dramă a muncitorilor care veneau în România cu speranța unor câștiguri cât de cât consistente, dar lăsând în urmă familii nesigure de soarta lor.

Este exact dimensiunea lipsă a istoriografiei românești și, în general, a țărilor aflate multă vreme sub stăpânire otomană: un discurs istoric omogen, ostil, unilateral, revanșard, care nu iartă defel fostul *dușman* (cuvânt de origine turcă, intrat ca atare și în limba română). Este încă prezent în manualele școlare, deși percepțiile curente asupra turcilor de acum și (implicit din trecut) au evoluat, s-au diversificat și s-au multiplicat, fără mari eforturi ideologice sau grave auto-cenzurări de tip *political correctness*.

Deși seria cuvintelor referitoare la relațiile interumane (prieten, aliat, ș.a.) nu provine direct din limba turcă, ar merita, totuși, observat cât de multe alte vocabule și expresii uzuale în trecut sau chiar și în zilele noastre vin (chiar și cu unele deformări) din această lume a fostului Imperiu Otoman. Sunt denumiri de produse alimentare, obiecte de vestimentație, diferite realități sau instituții economice. Este o „uitare” veche și cuprinzătoare. *Orientalismul, balcanismul* (cu atât mai mult turcismele) nu cadrau nevoii de afirmare națională pro-occidentală a românilor, așa cum continuă ea de cel puțin două secole. Antifanariotismul a fost și este doar un aspect al problemei. Foarte rar mai pomenim de timpurile în care turcii erau o prezență familiară la noi. După cum spunea G. Sion în ale sale *Suvenire*, „comerțul de cherestele din Moldova”, de pildă, nu doar că „se făcea prin turci”, dar ei urcau până în munți, în satele cele mai depărtate, ca să se târguiască direct cu proprietarii; vorbeau românește, ba se și „încumetreau” cu creștinii. Viața lor aici nu era mai puțin plină decât a locuitorilor de baștină, schimbând destine sau căzând ei înșiși victime diferitelor evenimente petrecute în Țările Române.

Poate că această valoroasă lucrare va înclina cât de puțin balanța către o treptată ieșire din canonul istoriografic și național curent. Nu doar de dragul variației și al divertismentului intelectual ci, în primul rând, al redescoperii și al acceptării propriei noastre istorii, captivă încă într-un carusel de banalități, de stereotipii și de abuzuri propagandistice.

Cătălina Mihalache

SILVIA IRINA ZIMMERMANN, *Regele Carol I în opera Reginei Elisabeta. La 100 de ani de la moartea Regelui Carol I al României (1839-1914)*, București, Editura Curtea Veche, 2014, 206 p.

În mediile istoriografice românești și germane, numele istoricului literar Silvia Irina Zimmermann este binecunoscut. Doctor în literatură germană a Universității din Marburg, cu o teză ce tratează întreaga operă literară a reginei Elisabeta a României, a publicat mai multe studii și lucrări, dintre care amintim: *Regina poetă Carmen Sylva. Literatura în serviciul Coroanei; Despre regi în vremuri republicane; Corespondența primei perechi regale a României, Carol I și Elisabeta, păstrată la Arhivele Naționale ale României din București; Alecsandri, Grigorescu și Enescu și influențele lor asupra operei literare a Reginei Elisabeta a României*. Pe lângă acestea, autoarea este inițiatore și membră fondatoare a Centrului de Cercetare „Carmen Sylva” al Arhivei Princiare de Wied din Neuwied.

Lucrarea de față este publicată în 2014, an cu triplă însemnătate: la 20 aprilie împlinindu-se 175 de ani de la nașterea suveranului, la 15 noiembrie, 145 de ani de la căsătoria cu Elisabeta de Wied, iar la 10 octombrie – 100 de ani de la moartea primului rege al României. Volumul cuprinde un studiu detaliat privind imaginea lui Carol I în scrierile literare ale Elisabetei. A doua parte a lucrării o constituie jurnalul de călătorie al reginei *Pe Dunăre* (1905). În plus, lucrarea cuprinde un bogat material fotografic, în mare parte inedit, din fondul „Carmen Sylva” al Arhivei Princiare de Wied. Demersul autoarei s-a limitat doar la analiza scrierilor literare ale Elisabetei, textele avute în vedere aparținând unor specii literare distincte (poezie, poveste, eseu, memorii).

Încă din introducere, intitulată sugestiv *Omagiu adus Regelui Carol I al României de Carmen Sylva*, autoarea ne face cunoscut faptul că în opera literară a Elisabetei nu se observă nicio tonalitate critică, ci doar admirație față de realizările augustului soț. Elisabeta îi elogia personalitatea și simțul datoriei, empatiza cu el, înțelegându-i grijile. Carmen Sylva și-a asumat rolul de a fi „doar un ecou” al soțului său, astfel, într-o scrisoare către mama sa, principesa Maria de Wied, în iunie 1884, regina scria: „În politică, Regele este oracolul meu, iar eu mă feresc să discut despre politică cu alții, ci numai cu el. Regele îmi ține discursuri despre economia națională și sistemul financiar, despre căile ferate, armată, pe scurt, tot ce ține de domeniul său. El este un deosebit geniu al administrației. Talentele sale sunt într-o direcție cu totul opusă față de ale mele”.

Lucrarea se continuă cu *Date din viața cuplului regal Carol I și Elisabeta ai României*. Autoarea construiește, în paralel, pentru cei doi soți biografii sumare. Datele sunt binecunoscute și cuprind cele mai importante evenimente din viața cuplului princiar, iar mai apoi regal.

În opera lui Carmen Sylva regăsim patru ipostaze ale imaginii domnitorului Carol I, și anume: gloriosul domnitor, antreprenorul-constructor și mecena, regele înțelept și opera vieții sale, partenerul de viață. În ceea ce privește primul aspect, Carmen Sylva a dedicat mai multe poezii Războiului de Independență. Autoarea analizează relația Elisabetei cu poetul Vasile Alecsandri, considerând că în primele scrieri ale reginei se face simțită influența marelui poet, ce a fost nu doar colaborator literar al Elisabetei, ci și un apropiat al Curții. În poezia *Calafat*, Carol I ne este prezentat ca un erou al războiului, neînfricat „expus în foc păgân”. Drumul de la Plevna până la Nicopole, parcurs printre sutele de trupuri neînsuflețite ale soldaților căzuți, este invocat în mai multe scrieri de ale Elisabetei, precum: *Pe Dunăre, Robia Peleşului, Stai! Cine-i acolo?*. În opinia poetei, acesta era „drumul cel mai grozav din toată viața” lui Carol. În jurnalul *Pe Dunăre*, regina Elisabeta rememorează toate primejdiile prin care domnitorul a fost nevoit să treacă în timpul războiului: „Și acum mi se frânge inima când mă gândesc la acea noapte cu 22 de grade de frig!

Regele ne-a arătat pe ce potecă amețitoare a călărit: o potecă înghețată și atât de îngustă, încât moartea ar fi fost sigură dacă ar fi alunecat calul!” Din punctul său de vedere, la fel de plină de pericole a fost și trecerea pe țărnul românesc ce s-a făcut „printre sloiurile de gheață”. Un alt subiect avut în vedere în povestea de război *Stai! Cine-i acolo?* este „protecția” oferită de către Ștefan cel Mare în timpul luptelor din Războiul de Independență. Domnitorul moldovean nu a fost alături de Carol doar în timpul bătăliilor, la intrarea trupelor în București, Stan, soldat de pază, îl văzu alături de Carol I pe Ștefan cel Mare, dar însoțit, de această dată, și de Mihai Viteazul. Din perspectiva autoarei, cele două personaje istorice sunt invocate ca sursă de legitimare. Astfel, Carol a acționat conform tradiției de secole a luptei poporului român pentru libertate și autonomie.

A doua ipostază în care ne este prezentat regele Carol este aceea de *antreprenor-constructor și mecena*. La 10/22 august 1875 s-a pus, în mod solemn, piatra de temelie a castelului Peleş. Inaugurarea a avut însă loc opt ani mai târziu, deoarece, în timpul Războiului de Independență, lucrările au fost sistate. Pentru a le arăta tinerilor „legătura dintre mărețele creste ale munților din Sinaia și legendele și istoria României”, Carmen Sylva a publicat, în 1882, la îndemnul Ministerului Cultelor, *Poveștile Peleşului*, cartea urmând a fi distribuită în școli și oferită ca premiu elevilor. Un an mai târziu, în 1883, a apărut și o ediție în limba germană sub titlul *Aus Carmen Sylva's Königreich. Pelesch-Märchen*. Publicarea ediției în germană nu a fost întâmplătoare, aceasta coincizând cu inaugurarea Castelului Peleş, la 7 octombrie 1883. Elisabeta atribuia pârâului Peleş și împrejurimilor un întreg univers legendar, reușind astfel să atragă atenția asupra noului castel. Castelul Peleş nu este singura construcție invocată de către regina Elisabeta în scrierile sale. De asemenea, avem mențiuni referitoare la Mănăstirea Curtea de Argeș, dar și la orașul Constanța. În prefața piesei de teatru *Meșterul Manole*, apărută în anul 1892, regina realizează un scurt istoric al mănăstirii, considerând că acesta a atins un apogeu al frumuseții sale datorită restaurării din timpul lui Carol I. Un alt reper important pentru domnia regelui Carol este Podul de la Cernavodă. Regina îl numește „uriaș”, în 1895 fiind al doilea din Europa, iar ziua inaugurării lui era văzută de aceasta ca fiind „ziua cea mai măreață din domnia Regelui”. Privitor la activitatea de mecenat, regina evidențiază rolul lui Carol I ca păstrător și promotor al culturii românești. În *Povestea unei regine milostive*, Carmen Sylva se transpune pe sine în rolul personajului principal. Cu toate acestea, regele era cel ce-i venea în ajutor ori ce câte ori avea o problemă financiară legată de nenumăratele ei inițiative umanitare.

Privitor la imaginea *regelui înțelept și opera vieții sale*, este supus analizei simțul datoriei prezent întotdeauna la regele Carol: „Pe masa de lucru a Regelui niciodată o hârtie nu a rămas mai mult de câteva ceasuri; soarele nu a apus fără ca să fie rezolvită”. Trebuie menționat faptul că Elisabeta vedea acest simț al datoriei ca o caracteristică esențială la un domnitor. În opera reginei, Carol I ne apare ca un suveran modest, care, deși învingător, nu dorea să vorbească despre victoriile sale, acest aspect este sesizabil în timpul călătoriei pe Dunăre: „Ne apropiem de Calafat, făcând un ocol mare, cotind pe la Vidin, unde toți ne ies înainte și prezintă armele; poziția se desfășoară în cea mai splendidă lumină a soarelui, așa încât ne putem închipui ghiulele care zburau pe deasupra Dunării. Eu nu pot să calc fără să-mi tresară inima pe locul unde a plesnit bomba lângă Rege, când soarta sta nealeasă între victorie și înfrângere. Ne-am suit pe movila pe care se află acum monumentul. Din nefericire, mulțimea de oameni și veșnica fotografiere ne-au stricat dispoziția, care ar fi fost solemnă, mai ales dacă Regele ar fi istorisit lui Carol încă o dată întreaga scenă. Dar Carol știa toate pe de-a rostul, iar Regele este un bărbat prea modest ca să vorbească despre faptele sale glorioase atâtor oameni”.

Partenerul de viață este ultima direcție de analiză. Autoarea observă că, deși vorbește despre relația sa personală cu augustul său soț, Elisabeta îl numește „Rege”, dar aceasta fără a suna rece sau distant. Inițial, este descrisă logodna celor doi, ce a avut loc la Köln, în 1869, fragmentele fiind extrase din *Mein Penatenwinkel (Colțul penajilor mei)*. Este relatată și spaima ce o cuprinsese pe Elisabeta odată cu entuziasmul logodnei: „Eram logodită de patru săptămâni și nu-l puteam asculta fără să tremur. Abia în fața altarului m-am liniștit de tot”. Logodna este transpusă de Carmen Sylva și în versuri, *Köln (Colonia)* publicată în volumul *Mein Rhein (Rinul Meu)*.

Relația celor doi a fost marcată de suferința cauzată de moartea unicului copil, prințesa Maria, la 28 martie/9 aprilie 1874. Drama cuplului princiar este exprimată în povestea alegorică *Ein Leben (O viață)* din volumul *Leidens Erdengang (Pelerinajul suferinței)*, apărut în 1882. De

asemenea, în *Robia Peleşului*, Elisabeta se transpune în rolul unei regine fără copii, care plecă în căutarea unui moștenitor, iar după multe obstacole ajunge în paradisul copiilor. Cu toate eforturile sale, nu găsește niciun copil potrivit pentru a conduce o țară, dar pentru a nu se întoarce „cu mâinile goale” primește totuși de la Peleş două daruri: poezia și pictura. În eseu *Cea mai frumoasă zi a anului*, Elisabeta rememorează tristețea primului Crăciun, cel din 1874, petrecut după moartea micuței prințese. Acesta avea să fie primul din nenumăratele Crăciunuri posomorâte, dar ce doi soți se deprindeau să fie „[...] unul lângă altul cu arzătoare rană, pe care nu îndrăznești s-o atingi de teamă să nu mori, făcând-o să sângereze prea mult”.

Autoarea a analizat și fragmente din opera literară a Elisabetei în care sentimentele de afecțiune față de Carol I sunt foarte clar exprimate. Astfel, în poezia *Mein Hochzeitstag in der Premde (Aniversarea căsătoriei mele în depărtare)*, compusă cu ocazia aniversării a douăzeci de ani de căsătorie, Carmen Sylva îi dedică lui Carol o adevărată declarație de dragoste. Indicii privitoare la relația cuplului princiar și mai apoi regal aflăm și din eseu al reginei referitor la aniversarea sa de 60 de ani, din 1903. Regele alesese cu grijă cadourile pentru aniversare și, spre surprinderea Elisabetei, îi dăruise un tablou de Courten, intitulat *În galeria înaintașilor*. Tabloul întruchipa o tânără fată, în haine de bal, urmărită din umbră de un cavaler „cu priviri severe și dulci”. Un vis asemănător avusese Elisabeta cu opt zile înainte de logodna sa cu prințul Carol; iar după 34 de ani de căsătorie, părea convinsă că nu putea avea parte de un „cavaler” mai potrivit.

În lucrarea de față sunt analizate și *aforismele despre suveran și popor, politică și istorie*. Prima ediție de aforisme a apărut în 1882 la Editura Calmann-Lévy din Paris, sub titlul *Les Pensées d'une reine (Cugătărilor unei regine)*, urmând ca a doua ediție de aforisme în limba franceză să apară în 1888. Ambele ediții au apărut ulterior în diverse traduceri românești, dar și în alte limbi europene. Autoarea este de părere că Elisabeta a preferat să-și scrie aforismele în franceză, deoarece societatea bucureșteană era eminentemente francofonă; astfel, regina era convinsă de o mai bună receptare a activității sale de scriitoare.

În secțiunea *Despre suveran în vremuri republicane*, autoarea demontează ideea frecvent vehiculată atât în istoriografia română, cât și în cea europeană, conform căreia Carmen Sylva ar fi nutrit simpatii pentru republicanism. Această idee apare pentru prima dată în romanul-pamflet *La Curtea din Ragusa*, scris de fosta colaboratoare a reginei, Mite Kremnitz, și apărut în Germania, în anul 1902. Conform romanului, într-o conversație ce avea loc între regină și doamnele ei de onoare, Elisabeta spunea: „Forma de stat republicană este singura rezonabilă; nu înțeleg cum popoarele sunt atât de ipocrite ca să ne mai tolereze”. Primul care a preluat citatul a fost Eugen Wolbe, în lucrarea *Carmen Sylva. Der Lebensweg einer einsamen Königin (Viața unei regine singuratică)*. Wolbe a specificat exact sursa, însă nu a pus la îndoială veridicitatea informației. Acesta considera că romanul-pamflet a fost scris de Mite Kremnitz, reproducând „cuvânt cu cuvânt” conversațiile sale cu Elisabeta. Mai apoi, informația a fost preluată de biografii reginei: Brigitte Hamman, Annemarie Podlipny-Hehn și Gabriel Badea-Păun. Aceștia fac abstracție de trimiterea lui Eugen Wolbe, și pun afirmația pe seama Elisabetei. Mai mult, Annemarie Podlipny-Hehn în lucrarea sa, *Carmen Sylva*, redă acest citat ca făcând parte din „jurnalul reginei”. Un argument important adus de Silvia Irina Zimmermann este faptul că această presupusă conversație nu este menționată în biografia *Carmen Sylva*, publicată, în 1903, de Mite Kremnitz. De asemenea, autoarea demonstrează că Elisabeta avea convingeri monarhice, exprimate fără echivoc în volumul *Insomnia*, apărut în jurul anului 1910, și care cuprinde un fragment ce începe cu întrebarea: „De ce ne trebuie regii?”. Răspunsul îl regăsim în ultimul pasaj al eseului: „Avem nevoie de regi, căci ne întorcem mereu la dâșii și chiar președinții de republică se transformă încetul cu încetul în regi, tocmai pentru că resimțim necesitatea unui conducător responsabil”.

Ultima parte a volumului cuprinde textul integral al jurnalului de călătorie al reginei, *Pe Dunăre* (1905). El descrie călătoria parcursă de familia regală, în perioada 10-16 mai 1904, cu vaporul, de la Turnu Severin până la Sulina. În *Pe Dunăre*, Carmen Sylva îmbină descrierea călătoriei cu rememorarea celor mai importante evenimente din cei 38 de ani de domnie ai lui Carol I. Jurnalul debutează cu povestirea modului în care ajunsese la 1866 în țară principele Carol. Apoi, sunt redată discuțiile dintre Elisabeta și principesa Josephine, mama regelui Carol I. Fiind cunoscută relația apropiată ce exista între mamă și fiu, principesa își exprima sentimentele de afecțiune, dar mai ales pe cele de dor ce le nutrea pentru fiul ajuns rege. În scrierile Elisabetei, se

observă tendința de a-l compara pe regele Carol cu anumite figuri istorice. În călătoria pe Dunăre, în timp ce trecea pe lângă podul lui Traian, Carmen Sylva făcea o comparație între împăratul roman și regele Carol, subliniind că ambii au în comun abilitatea lor strategică și simțul pragmatic. Călătoria familiei regale a avut loc într-o perioadă secetoasă, astfel încât preocuparea reginei și a regelui Carol pentru soarta țăranilor a făcut ca principalul subiect de discuție cu aceștia să fie „despre recoltă și despre ploaia care de pe acum îi stricase Regelui câteva nopți, gonindu-i departe somnul”. Elisabeta evidențiază faptul că regele Carol era văzut de țărani ca o mângâiere: ei, „în disperarea lor, se agață și de superstiția că Regele le poate aduce ploaie”. Călătoria a fost prielnică pentru a observa îndeaproape obiceiurile poporului român, Elisabeta fiind de părere că: „Ne-ar merge mai bine dacă am avea industrii și fabrici; dar românului nu-i place viața de uzină; el nu vrea să câștige decât ce-i trebuie pentru trai și după aceea nu mai vine la muncă”. Deși era îngrijorată în privința soartei țăranilor români, Elisabeta îi compara cu bulgarii. În concepția sa, bulgarii au trăsături ce le lipsesc românilor: „sunt strângători, prevăzători, închiși și foarte sărguincioși; nu au însă priceperea atât de vioaie și nici nu sunt atât de generoși și mână largă ca românii, care dau tot fără să șovăie”.

Lucrarea de față nu analizează doar imaginea conturată de regina Elisabeta augustului său soț, regele Carol, prin intermediul operelor literare, ci ne oferă o perspectivă și asupra modului în care Carmen Sylva se percepea pe sine însăși și înțelegea să-și exercite îndatoririle de principesă, iar din 1881 de regină. Autoarea vine cu un nou mod de abordare, considerând că, deși regele Carol și regina Elisabeta aveau caractere diferite, relația lor a fost una armonioasă, fapt datorat, în special, puternicului simț comun al datoriei. De asemenea, lucrarea vine ca o replică la romanul lui Mite Kremnitz, *La curtea din Ragusa*, clarificând faptul că regina Elisabeta nu avea simpatii pentru republicanism și socialism.

Codruța Șoroagă

ADRIAN-BOGDAN CEOBANU, *Politică și diplomație la sfârșitul secolului XIX. Din istoria relațiilor româno-ruse (1878-1899)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2017, 464 p.

Studiul istoriei relațiilor româno-ruse a reprezentat și continuă să reprezinte o tentație cam tensionată pentru specialiștii români, cel puțin. După cunoscuta încercare a lui N. Iorga, în atmosfera antantofilă de la 1917, de mică sinteză asupra respectivelor relații, cercetările au privit aspecte ori momente, cu deosebire spre a releva impactul marii vecinătăți de la răsăritul spațiului românesc. Tânărul coleg, Adrian-Bogdan Ceobanu, și-a propus să abordeze relațiile româno-ruse pentru o perioadă cu delimitări cronologice de puternică semnificație, de la recunoașterea independenței României, pe fondul tensionării relațiilor cu Rusia, până la resimțirea tot mai evidentă a impactului geostrategic al alianței franco-ruse și asupra sud-estului european.

Bazele documentare sau de lectură ale studiului sunt realmente impresionante. Preocuparea de prim ordin a autorului a vizat reconstituirea faptuale pe cât posibil bine susținute de recursul la textul primar, spre a fi supuse unor interpretări dense sau „din aproape”, cu detașare de anumite clișee care au străbătut mai ales după 1945 scrierile istorice „de la noi”, cel puțin, despre relațiile româno-ruse. Arareori s-a putut vedea că, pentru un studiu strict aplicat, au fost investigate atât de bogate și de răspândite fonduri arhivale: de la Arhivele Naționale Istorice Centrale (fondurile Casa Regală, Brătianu, Kretzulescu, Microfilme – Rusia, Franța), Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (fondurile Petrograd, Rusia, Dosare Personale, Reprezentanți Străini), Biblioteca Națională a României, Biblioteca Academiei Române, Arhiva de Politică Externă a Imperiului Rus, Arhiva de Stat a Federației Ruse (fondurile Gorceakov și Giers), Arhiva Istorico-Diplomatică a Ministerului de Externe din Roma, Centrul de Arhive diplomatice din Nantes – Franța etc. Documente editate, nu chiar lesne depistabile, unele, în bibliotecă, precum și memorialistică, corespondență, jurnale și alte scrieri, zise „de epocă”, periodice, mai ales românești, au fost investigate „din belșug”. Notele infrapaginale și lista bibliografică vădesc parcurgerea sau utilizarea unei literaturi de specialitate

întinse, dar și adecvate temei de studiu. În partea de început a tezei și-a avut rostul o evaluare critică a literaturii de specialitate, pe direcționalul tematic al relațiilor româno-ruse, cu deosebire pentru perioada 1878-1914. De remarcat și „lămuririle” autorului tezei și asupra „experiențelor” presupuse de efortul de documentare, cu detalieri asupra stării și conținutului fondurilor investigate.

Enunțul clar al obiectivelor de studiu a condus la o structurare operativă a acestuia, pe capitole și nu puține subcapitole. Pe întinderea celor șapte capitole autorul și-a propus „să reconstituie într-o manieră pertinentă și veridică”, după cum însuși mărturisește, evoluția relațiilor internaționale la sfârșitul secolului al XIX-lea, să pătrundă în universul diplomaților români și ruși, să urmărească relațiile politico-diplomatice româno-ruse în perioada 1878-1899, divizată pe seama momentului 1883, dar și „problemele economice, religioase sau chestiunea delicată a Basarabiei”. Fiecare capitol vedește, la lectura lui, urmarea unor obiective clar asumate și convingător realizate. Concordanța între ceea ce și-a propus și ceea ce a reușit, textual, colegul Ceobanu, reprezintă poate cea mai puternică notă de distincție calitativă a întregii lucrări. Autorul s-a și făcut, de altfel, remarcat la nivelul istoriografiei epocii moderne prin studii și articole de specialitate de ținuta unor „tratări rotunde” de probleme. Fiecare capitol întrunește exigențele unui studiu de sine stătător, asamblabil însă întregului demers de specialitate.

Primul capitol se vede ca unul preliminar, dar nu în prelungirea directă a *Introducerii*, ci ca redare succintă a evoluției *raporturilor româno-ruse* de la pacea ruso-otomană din 1774 la Congresul găzduit de capitala Germaniei în 1878. A fost perioada când acele raporturi au străbătut un traseu fluctuant, în cuvinte și gesturi nu prea clar definibile, *de la influență și protectorat rus la vecinătate tensionată* îndurată de România, accentuată de Rusia și observată de Europa, la 1878. Capitolul a fost realizat în urma unui bine-cumpănit efort de lectură, cu recurs la text documentar, mai ales la acte diplomatice, spre a fi elucidate unele controverse istoriografice privind îndeosebi acceptiunea autonomiei Principatelor Române, sub incidența tratatelor ruso-otomane ori, după 1856, sub cea a garanției marilor puteri europene.

Al doilea capitol a rezultat dintr-un studiu asupra anilor 1878-1883, când recunoașterea Independenței României, proclamarea Regatului, indemnizațiile datorate de Rusia României pentru războiul de la 1877-1878 și soluționarea de-abia în 1882, precum și „chestiunea” Dunării au atestat o tensionare a relațiilor româno-ruse până la riscul conflictului armat pe tema Arab-Tabiei. Demonstrația, pe baze documentare, că recunoașterea de Rusia a independenței României s-a încheiat de-abia spre finele anului 1880 este una de noutate istoriografică, cum este și cea a faptului că rezolvarea „chestiunii indemnizațiilor de război” a lăsat mult în urmă ori uitare angajamentele ruse de la 1878. Și în privința „chestiunii Dunării” apare convingătoare demonstrația că relațiile româno-ruse și-au aflat motive de tensionare, în condițiile când nici tratatul de la Londra, din 1883, nu a prea vădit o judicioasă considerare a titlurilor suverane ale unui stat mic, pe al cărui teritoriu Comisia Europeană își exercita mandatul la gurile fluviului, mai exact, asupra „părții maritime” a acestuia.

Capitolele privind *impactul orientării euro-centrale a politicii României asupra relațiilor cu Rusia* și, respectiv, *intrigi și simpatii rusești în societatea românească (1879-1889)* vădese o perspectivă de abordare mai ales dinspre „partea rusă”, cu accent pus pe reacții de la Petersburg față de „strategia de politică externă a României”, față de anumite gesturi ale oficialilor români în contextul „crizei bulgare” și al conflictului bulgaro-sârb de la 1885-1886. Autorul a evitat în mod deliberat să reia de la baza lui comentariul istoriografic românesc asupra „opțiunii euro-centrale” de la 1883. Și-a orientat propriul comentariu spre „secvențe” atestabile cu prevalență de text documentar inedit. „Secvențial”, dar cu informații documentare și interpretări de noutate au fost abordate reflexe cam „tardive” ale unor pretendenți „de țară” la tronul României, poate la tronuri ale „despărțiturilor” de aceasta („Să vină Cuza, să vină Țarul”), reflexe tăiate decisiv de soluționarea concretă, fizică, la 1889, în persoana principelui Ferdinand, a succesiunii la tronul regal de la București. Factori sau agenți ai influenței ruse au fost surprinși sau relevați, pe baze documentare, în așa-numiți „iconari”, aspect a cărui atestare s-ar cuveni a fi continuată la fondurile arhivale ale mitropoliilor de la București și Iași, cum au fost depistați și la jubileul regal din 1891 ori la implicațiile unor „afaceri” („Olga”, „Jacobson”). Împrejurarea matrimonială a prințului moștenitor al Coroanei României și cea a alianței franco-ruse au fost dezvăluite „de la ceva distanță una de

alta”, parcă spre a fi subliniat adevărul că, dincolo de gesturi protocolare de curți monarhice ori de reprezentanțe diplomatice, serioase rațiuni geostrategice situau România și Rusia pe coordonate diferite ale vieții internaționale din epoca studiată. În chiar lumea misiunilor diplomatice române și, respectiv, ruse, cu gesturi de felul amintit ori cu atingeri matrimoniale, cu nelipsite acte de socializare a reprezentanților diplomați, la București și la Petersburg, se resimțeau, cum rezultă din lectura unor dense părți ale cărții, tensiuni de profunzime în raporturile interstatale. Dacă interferențele economice și comerciale păreau să fi urmat un curs natural, „chestiunea” Basarabiei, cu emoțiile date de dezvelirea la Chișinău, în 1886, a statuii lui Alexandru al II-lea, chiar de vizita la Iași, în 1893, a guvernatorului Basarabiei. Interesant, dar și de continuat ori de aprofundat, comentariul ce fost încercat asupra Asociației Ortodoxe de la Iași, înființată la 1885, în chiar anul autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române.

Capitolul *Către normalizarea relațiilor româno-ruse (1893-1899)* include elucidări de noutate privind impactul „sud-estic european” al alianței franco-ruse, începutul relațiilor dinastice între România și Rusia, cu suscitarea de ceva simpatii românești „pro-ruse”, chiar de „poezii”, încălzite, acestea, de vizita regelui Carol I în Rusia, dar și mereu umbrite, chiar răcite, de „chestiunea Basarabiei”. Nuanțe ale căutării normalizării sau cele ale resimțirii răcirii raporturilor româno-ruse au răzbătut, se înțelege, la nivelul misiunilor diplomatice. În două capitole, *De la București la Sankt Petersburg: diplomați români în Imperiul Rus* și *De la consuli la miniștri plenipotențari: diplomați ruși și societatea românească*, și-au aflat relevarea structurilor și personalului respectivelor misiuni, direcțiile ori obiectivele de politică externă exponențiate de ele „pe fire” mânuite de ministerele de resort din București și, respectiv, Petersburg, ca și „figuri de diplomați”, cu apetit, în stil de *Belle Époque*, pentru „socializare” sau „mondenități”. De altfel, autorul prezentei cărți s-a dedicat, de ceva timp, cu munificență, studiului „lumii diplomaților”. O altă carte a sa, *Diplomați în Vechiul Regat. Familie, carieră și viață în timpul lui Carol I (1878-1914)*, apărută, în 2015, tot la Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, este deplin relevantă în sensul celor menționate, cum ar fi și preocuparea colegului nostru de editare de texte memorialistice, de documente diplomatice, preocupare frecvent marcată prin studii de specialitate, „găzduite” de volume tematice ori de prestigioase reviste de profil istoriografic.

Concluziile, dense și vădind capacitatea autorului de a-și evalua rezultatul studiului întreprins, *Bibliografia* impresionantă, „pe” și „nu alături de” obiectivele cercetării, precum și *Anexele* întregesc o lucrare ce merită aprecieri dintre cele mai frumoase. Printr-un atare text, colegul nostru se prezintă ca un cercetător format, cu certe perspective de împliniri profesionale.

Gheorghe Cliveti

CLAUDIU-LUCIAN TOPOR, ALEXANDRU ISTRATE, DANIEL CAIN (editori), *Diplomați, societate și mondenități. Sfârșit de „Belle Époque” în lumea românească*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2015, 460 p.

Volumul de față reunește comunicările prezentate în cadrul conferinței naționale „Diplomați, societate și mondenități. Sfârșit de «Belle Époque» în lumea românească”, ce a avut loc în perioada 5-6 octombrie 2014, la Facultatea de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. Studiile cuprinse în acest volum, 21 la număr, se împart în cinci categorii, și surprind atmosfera de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul veacului al XX-lea.

Prima direcție de cercetare, purtând titlul „Angrenajul politicii în culisele diplomației. Stabilitatea unei păci fragile”, însumează contribuțiile semnate de Gheorghe Cliveti, *Sub semnul diplomației de severă eleganță din „La Belle Époque”: premisele „sistemului bismarckian de alianțe”* (p. 12-49), ce tratează politica externă bismarckiană, în corelație cu politica celorlalte mari cabinete europene, axându-se, în special, pe hotărârile luate în cadrul Congresului de la Berlin, și de Adrian Vițalaru, *Diplomație și propagandă la sfârșitul Primului Război Mondial. Publicarea lucrării lui Aurel C. Popovici, La question roumanie en Transylvanie et en Hongrie* (p. 51-62). Autorul încearcă o reconstituire a traseului parcurs de manuscrisul lui Aurel Popovici,

scris în ultimele luni de viață și definitivat, cel mai probabil, înainte de moartea împăratului Franz Joseph, până în momentul tipăririi, în 1918. Se evidențiază faptul că *La question roumanie en Transylvanie et en Hongrie* reprezintă o actualizare a lucrării publicată în 1892, *Chestiunea română în Transilvania și Ungaria. Replica junimii academice române din Transilvania și Ungaria la „Răspunsul” dat de junimea academică maghiară „Memoriului” studenților universitari din România*. Datorită textelor scrise în 1892, lucrarea a fost prezentată ca având valoare de „document”. De asemenea, autorul subliniază utilitatea lucrării, aceasta fiind folosită în timpul Conferinței de Pace de la Paris drept sursă de inspirație în alcătuirea unor broșuri referitoare la soarta românilor din Transilvania.

A doua secțiune, „Mondenitate și sociabilități. Diplomați, cronici și întâmplări cotidiene” debutează cu textul lui Alexandru Istrate, *Etichetă și protocol la balurile Curții regelui Carol I* (p. 65-79). Autorul analizează ceremonialul respectat cu prilejul celor două baluri ce aveau loc la curtea lui Carol I pe durata carnavalului. De asemenea, sunt descrise pe scurt și balurile organizate în scop caritabil de către diverse societăți, precum „Progresul”, „Obolul”, „Cornelia” și „Policlinica Elisabeta”. În următorul text, al lui Theodor Smeu, *Corpul consular de la Galați și „serbările” anului 1906* (p. 81-90), în primă fază, sunt descrise festivitățile prilejuite de semicentenarul Comisiei Europene a Dunării, organizate la 27 aprilie 1906. La acest eveniment a luat parte guvernul, perechea princiară, notabilități locale și parlamentarii județului. De asemenea, statele membre au trimis în portul Galați câte un vas de război ce urma să staționeze la Galați până la 10 mai, pentru a participa și la jubileul regal. Cu ocazia acestei aniversări, s-a pus piatra de temelie a clădirii Episcopiei Dunării de Jos și s-a inaugurat Palatul Administrativ, unde, mai târziu, a avut loc un dejun. Programul a prevăzut o întrevedere între familia princiară și delegații Comisiei Europene a Dunării, iar, mai târziu, a avut loc un banchet și un bal. A doua zi, cuplului princiar i s-a oferit o cină, ce a avut loc la bordul vasului „Orient”. Ceremoniile s-au încheiat prin decernarea de medalii aniversare, un foc de artificii și simularea unei bătălii navale. Ceremoniile jubileului regal au început cu 21 de lovituri de tun, apoi, la Templul Coral, a avut loc un serviciu religios la care au luat parte membrii comunității israelite și notabilii locali. La ora zece și jumătate, s-a oficiat un *Te Deum* la biserica Mavromol, la care au asistat autoritățile civile și militare și corpul consular. După serviciul religios, a avut loc o defilare a 25 de veterani ai Războiului de Independență, Regimentul 11 Siret, un batalion de vânători, patru companii din marina militară și cinci corporații de meseriași. A urmat o recepție organizată de prefect la Palatul Administrativ, iar seara o retragere cu torțe. Autorul consideră că aniversarea a 40 de ani de domnie a regelui Carol fost „umbrită” de cea a semicentenarului Comisiei Europene a Dunării, dar mai ales de fastul evenimentelor organizate cu acest prilej în capitală.

Bogdan Popa în studiul său, *Diplomație, viață mondenă și sport în București la începutul secolului XX* (p. 91-100), analizează apariția sportului în capitala Vechiului Regat și rolul elitei sociale în răspândirea lui de sus în jos. Pentru practicarea sportului în România importante erau trei cluburi: Jockey-Clubul României (fondat la 1875), Automobil Clubul Regal al României (1904) și Tennis-Clubul României (1908-1910). Aceste cluburi erau, mai ales, spații de sociabilitate masculină, iar acceptarea noilor membri era destul de dificilă. Cu toate acestea, șefii misiunilor diplomatice erau admiși automat în rândul membrilor, deoarece aceștia ofereau cluburilor prestigiu și alte foloase. Pe lângă aspectele pozitive, prezența diplomaților străini a dat naștere, după izbucnirea Primului Război Mondial, unor numeroase incidente cu vădite implicații diplomatice. Al patrulea studiu este întocmit de Lucian Leuștean și are în vedere *Revenirea în România a contelui Miklós Bánffy (1926) – „dor de casă”, intrigi „mondene” alături de Casa Regală română sau proiect politic eșuat?* (p. 101-108). Autorul dezbate tema unui proiect privind uniunea personală între România și Ungaria, născut în cercurile maghiare după Primul Război Mondial. Deși punctul culminant al discuției unor idei de unire a fost anul 1919, problema nu a dispărut definitiv, fiind relansată în vara și toamna anului 1926, cu ocazia întoarcerii în Transilvania a lui Miklós Bánffy, fost ministru de Externe, în perioada aprilie 1921 – decembrie 1922, și fost ambasador al Ungariei la Paris. Deși scopul revenirii sale în țară nu este clar, cert este că a fost bine primit în România, obținând foarte rapid cetățenia română. De asemenea, regele Ferdinand a oferit în cinstea sa o recepție, iar oamenii politici s-au întreținut cu el într-o manieră deosebit de amicală.

În *Jocuri de cărți și diplomație la Curtea regelui Carol I al României* (p. 109-121), Vasile Docea subliniază rolul social și politic al jocurilor practicate de către suveranul român la Curtea Regală. Autorul este de părere că regele Carol nu-și alegea întâmplător partenerii de joc, ci prefera să trateze afaceri importante în timpul partidelor de *piquet*, de aceea le juca cu miniștri români sau cu diplomați străini. În schimb, *whist* juca cu membrii familiei sau cu rude apropiate, jocul fiind considerat de autor un „ritual” de strângere a legăturilor de familie. Excepție în acest caz face Alexandru de Battenberg, principele Bulgariei, cu care regele alege să joace *whist* în timpul vizitei sale private la Sinaia, din septembrie 1882. Evidențiind faptul că aceste jocuri nu erau întâmplătoare, autorul arată că perechea regală juca *piquet* sau *whist* și în timpul șederilor în străinătate, dar numai la Sigmaringen și Neuwied, niciodată la Viena, Berlin sau alte curți europene.

Cea de-a treia secțiune cuprinde cinci studii privind „Portretistica din «Belle Époque». La Curtea regelui și în *high life*-ul bucureștean”. Primul text semnat de Silvia Irina Zimmermann, intitulat *Despre regi în vremuri republicane. Portretul regelui în opera reginei Elisabeta a României* (p. 125-138), analizează imaginea regelui Carol, conturată de regina Elisabeta prin intermediul scrierilor literare. Cel de-al doilea studiu, al Ștefaniei Dinu, *O principesă din Belle Époque – Maria a României* (p. 139-160), are în vedere implicarea principesei Maria în cadrul societății „Tinerimea artistică”; e vorba de activitatea ei literară, dar și de modul original în care Maria a ales să-și decoreze reședința de la Cotroceni. Cunoscută fiind fascinația principesei pentru îmbrăcămintea elegantă, autoarea analizează ținutele extravagante adoptate de aceasta la diverse evenimente ce se organizau la Curtea Regală. În studiul *Constantin Th. Dumba: un aromân vienez la Curtea regelui Carol I (1894-1895)* (p. 161-199), Sorin Cristescu se axează pe analiza activității desfășurate de Constantin Dumba în timpul celor aproape doi ani petrecuți în capitala Vechiului Regat. Diplomatul de origine aromână a fost inițial consilier al Legației Austro-Ungariei la București, iar din vara anului 1894, după ce Agenor Goluchowski și-a luat un concediu prelungit, a preluat interimatul legației, până la sosirea noului ministru austro-ungar, Rudolf Welsersheimb. Misiunea sa nu a fost facilă, deoarece preluarea interimatului a avut loc imediat după procesul memorandiștilor de la Cluj, din mai 1894, care ducea la interzicerea activității Partidului Național Român și la condamnarea a 25 de lideri politici transilvăneni. În textul de față sunt incluse șapte rapoarte diplomatice, din vara anului 1894, și un pasaj din memoriile lui Constantin Dumba, referitor la misiunea sa la București.

Următorul studiu, *Început de carieră diplomatică: misiunea lui Simeon Radev la București (1913-1916)* (p. 201-228), este alcătuit de Daniel Cain. Autorul întocmește o scurtă biografie jurnalistului Simeon Traicev Radev, membru al delegației bulgare reunite la Conferința de Pace din vara anului 1913. Acest demers este necesar deoarece, după cum precizează autorul, în epocă, Radev era cvasi-necunoscut, iar participarea sa la negocierile de pace a ridicat numeroase semne de întrebare. În opinia lui Daniel Cain, ziaristul bulgar a făcut parte din delegația învingșilor, datorită relațiilor apropiate cu Nikola Ghenadiev, ministru bulgar al Afacerilor Străine. După încheierea lucrărilor Conferinței de Pace, Radev este însărcinat să rămână la București până la restabilirea relațiilor diplomatice. Începând cu 5/18 august 1913, este numit ministru plenipotențiar, urmând ca, la 29 august/11 septembrie 1913, să-și prezinte scrisorile de acreditare. Cei trei ani petrecuți la București sunt văzuți drept „cea mai interesantă și provocatoare perioadă din întreaga sa carieră diplomatică”. Ultimul text din această categorie este semnat de Claudiu-Lucian Topor, *Hilmar von dem Bussche Haddenhausen – ultimul plenipotențiar al Germaniei imperiale acreditat la București* (p. 229-237). Cercetarea analizează modul în care reprezentantul Germaniei la București, în perioada 1915-1916, a încercat „să păstreze ceea ce a mai rămas din vechile legături româno-germane”. Agenda oficială a ministrului a inclus numeroase convorbiri cu regele Ferdinand, cu premierul Ionel Brătianu și cu diverși membri ai opoziției. Autorul are în vedere și discuțiile în contradictoriu purtate de diplomatul german cu regina Maria și cu Take Ionescu, dar și incidentul cu Nicolae Filipescu, petrecut la Jockey-Club.

Secțiunea a patra, „Jurnalism, diplomație și călătorii. Români în judecățile străinilor” cuprinde studiul lui Giordano Altarozzi, *Mondenitate și solidaritate internațională: societatea românească și cutremurul din Messina (1908)* (p. 241-245). În 28 decembrie 1908, la ora 05:20, un cutremur a lovit Calabria și Sicilia, provocând zeci de mii de victime și însemnate pierderi

materiale. Sensibilizați de tragedia petrecută în Italia, românii au oferit suportul lor moral și, foarte important în asemenea situații, sprijinul financiar. Astfel, Asociația Presei Române a reușit, prin subscripție, să strângă 20 186,80 lei; iar în Transilvania, ziarul „Tribuna” a promovat o strângere de fonduri în urma căreia s-au trimis președintelui Consiliului de miniștri italian, Giovanni Giolitti, 3 742,49 de coroane. În sprijinul victimelor au venit și asociațiile private ce au organizat numeroase activități caritabile, iar parlamentul român a votat un ajutor în cuantum de 200 000 de lei.

În al doilea studiu din această categorie, *Elita culturală românească din Transilvania în viziunea diplomaților austro-ungari acreditați la București în perioada 1900-1914* (p. 247-266), Andreea Dăncilă Ineoan aduce în discuție modul în care era prezentată cărturărirea transilvăneană în rapoartele diplomaților austro-ungari. Corespondența diplomatică analizată este prilejuită de întâmplări deosebite petrecute la București: expoziția jubiliară, din 1906, la care au participat numeroși transilvăneni; sau premiera piesei lui Octavian Goga, *Domul notar*, din februarie 1914. Păstrând registrul, Emanuil Ineoan investighează în *Diplomați eleni și chestiunea aromână la începutul secolului XX* (p. 267-279), nu doar implicarea diplomaților eleni în chestiunea aromână, ci și poziția adoptată de clerul grec în problema „asimilării” populației macedo-române. În finalul acestui grupaj avem studiul lui Gabriel Leanca, *La société roumaine avant la Grande Guerre dans quelques récits de voyage français* (p. 282-300). Autorul are în vedere scrierile de călătorie a patru autori francezi, și anume: André Bellessort¹, Léo Claretie², Paul Labbé³ și Léon de Montesquiou⁴. Cercetarea este realizată ca o comparație între cele patru relatări de voiaj. Astfel, scrierile lui Léo Claretie, filoromân declarat, sunt considerate „un exemple de propagande roumaine indirecte”, în timp ce „le récit de Montesquiou est réaliste”, deoarece acesta nu ezită să aducă la cunoștință publicului francez minusurile sistemului politic românesc. Gabriel Leanca observă că, deși a vizitat Sinaia, André Bellessort nu a luat parte la seratele literare organizate de Carmen Sylva; în consecință, în relatarea călătoriei în România nu menționează activitatea literară a Elisabetei; dimpotrivă, Léo Claretie consacră un capitol întreg operei literare a reginei poete. De asemenea, descrie în detaliu Castelul Peleş, cabinetul de lucru al reginei și ceremonialul de la curte.

Ultima direcție de analiză a acestui volum, „Consulii și corpul diplomatic. Imagini în culori și umbre”, debutează cu textul Ancuței Vlas, *Consuli francezi la Iași (1797-1859): studiu prosopografic* (p. 303-320). Autoarea analizează cei 16 consuli și viceconsuli acreditați în capitala Moldovei pentru perioada avută în vedere, structurând informațiile în patru categorii: familie, origine socială; începuturile carierei; evoluție profesională și prestigiu personal. Ancuța Vlas observă că originea aristocratică juca un rol predominant în cazul numirii într-un post consular. Astfel, majoritatea consulilor francezi proveneau din familii cu tradiție consulară sau familii ce jucau un rol important în politica Franței. Autoarea evidențiază calitățile recomandabile unui consul, dar și studiile ce-i erau necesare la accederea în post.

Correspondența diplomatică a ministrului francez la București, Gustave de Coutouly, este analizată de Adrian-Bogdan Ceobanu în „*Portrete din interior. Corpul diplomatic de la București în însemnările plenipotențiarului francez Gustave de Coutouly* (p. 321-334). Gustave de Coutouly a ajuns în capitala României în octombrie 1885, rămânând în funcție până în anul 1894. Datorită mandatului lung și familiarizării cu membrii corpului diplomatic de la București a putut realiza în rapoartele sale scurte descrieri ale reprezentanților străini acreditați pe lângă regele Carol. Ministrul francez îl caracterizează pe colegul său englez, Frank Lascelles, pe reprezentanții Rusiei, Leon Uruzov și Mihail Hitrowo, ai Austro-Ungariei, Ernst von Mayr și Agenor Maria von Goluchowski, pe plenipotențiarul otoman, Feridun Bey și Edourd Black Bey, pe ministrul german, Bernard von Bülow, și pe cel italian, Francesco Curtopassi. Diplomatul francez nu s-a limitat doar la portretizarea reprezentanților marilor puteri, ci a creionat portrete și plenipotențiarilor Belgiei, Olandei și Serbiei. În aceeași notă, avem și studiul lui Constantin Ardeleanu, *Corpul diplomatic de la*

¹ André Bellessort, *La Roumanie contemporaine*, Paris, Didier, 1905.

² Léo Claretie, *Feuilles de route en Roumanie*, tomé I (*La Roumanie intellectuelle contemporaine*), Paris, Sansot, 1912.

³ Paul Labbé, *La vivante Roumanie*, ouvrage illustré de 55 gravures tirées hors texte et d'une carte en noir, préface de Gaston Doumergue, Paris, Hachette, 1913.

⁴ Léon de Montesquiou, *Notes sur la Roumanie*, Paris, Nouvelle Librairie Nationale, 1914.

București în viziunea reprezentanților diplomați britanici (începutul secolului XX) (p. 335-363). În caracterizarea corpului diplomatic, autorul are în vedere trei aspecte: experiența diplomaților, firile acestora, dar și consoartele celor mai importanți diplomați străini. Se iau în calcul relațiile a trei miniștri plenipotențieri britanici: William Conyngham Greene, Walter Beaupré Townley și George Head Barclay. Constantin Ardeleanu observă că majoritatea miniștrilor acreditați la București nu erau la prima misiune, dar au existat și „novici”, care, fie ocupaseră posturi în secretariatele marilor ambasade, fie profesaseră în alte domenii. Bulgaria și Grecia au trimis la București reprezentanți, care, deși nu aveau o vastă experiență diplomatică, se bucurau de susținerea personală a monarhilor. În schimb, Austro-Ungaria a acreditat pe lângă regele Carol diplomați de „prim rang”, precum Agenor Goluchowski, Alois Lexa von Aehrenthal sau Ottokar Czermin, demonstrând astfel importanța relațiilor politice dintre cele două state.

Studiul lui Rudolf Dinu, *Plenipotențieri italieni la București (1879-1914). Note biografice și profesionale* (p. 365-423), analizează misiunile trimișilor italieni în România. Între anii 1879 și 1914, Italia a avut patru miniștri plenipotențieri la București, media șederii în post fiind de opt ani și jumătate. O stabilitate la fel de mare se întâlnește doar în cazul Vienei și a Berlinului, fapt ce dezvăluie interesul acordat de Italia relațiilor cu statul nostru. Primul reprezentant al Italiei a fost contele Giuseppe Tornielli Brusati di Vergano (1879-1887), urmat de Francesco Curtopassi (1888-1895), Emanuele Beccaria Incisa (1895-1911) și Carlo Fasciotti (1911-1918). Autorul creionează portrete pentru toți cei patru reprezentanți italieni, analizându-le traiectul profesional. Volumul se încheie cu studiul Silvanei Rachieru, *De la turcul cel rău la otomanul cel bun: reprezentanții diplomați ai sultanului și integrarea lor în înalta societate a Vechiului Regat* (p. 425-437). Autoarea observă că percepția privind diplomații otomani s-a schimbat după Războiul de Independență. Dacă până la 1877 diplomații otomani erau văzuți ca reprezentanți ai „cuceritorului”, deoarece reprezentau statul suzeran, primului plenipotențiar acreditat la București, Suleyman Bey, i-a revenit misiunea de a estompa această viziune. Autoarea sesizează că, pentru capitala României, nu erau preferați diplomații de „rangul I”, postul fiind considerat unul de tranziție sau loc de exil. În România erau acreditați diplomați tineri, majoritatea celor numiți în post aflându-se la prima misiune permanentă externă. De asemenea, se observă că, dintre cei opt miniștri acreditați la București, în perioada noiembrie 1878 – octombrie 1916, șapte au fost musulmani. Diplomații otomani s-au adaptat rapid la realitățile noului stat independent; nefiind însă însoțiți de familie pe perioada misiunilor, decât în rare cazuri, legăturile cu societatea bucureșteană nu erau la fel de strânse ca în cazul diplomaților străini.

Prin varietatea temelor abordate, contribuțiile reunite în cadrul acestui volum se pot adresa nu doar cercetătorilor, ci și publicului larg. Autorii celor 21 de studii, cercetători din mediul academic ieșean, dar și din București, Cluj-Napoca, Timișoara Târgu-Mureș și Galați, reușesc să surprindă foarte bine spiritul „La Belle Époque”, aducând o însemnată contribuție la dezvoltarea istoriei sociale, a istoriei diplomatice nu mai puțin.

Codruța Șoroagă

CRISTIAN ALEXANDRU BOGHIAN, *Politică și economie în România interbelică (1928-1938)*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2017, 284 p.

După câțiva ani în care, din perspectivă istoriografică, România interbelică a fost un subiect oarecum eclipsat de România comunistă, asistăm în prezent la o redescoperire a perioadei dintre cele două războaie mondiale. Tot mai mulți autori propun astăzi chei de lectură diferite, tributare unei istoriografii occidentale și unor metodologii care ne arată că orice subiect istoric este greu de epuizat. Lucrarea semnată de Cristian Alexandru Boghian se înscrie oarecum în acest curent. Împărțită în patru capitole, lucrarea se dorește a fi o analiză a raporturilor dintre politică și economie, într-o perioadă în care, după cum subliniază autorul, cei doi vectori se deplasează în sensuri opuse. În deceniul supus cercetării de față avem de-a face cu o erodare accentuată a democrației, însă pe fondul unei creșteri semnificative a producției industriale. Introducerea lucrării este relativ laconică. Autorul nu reușește să-și plaseze lucrarea într-un peisaj istoriografic bine definit. În schimb, își propune o abordare interdisciplinară.

Structura lucrării urmărește câteva teme, pe care le putem numi clasice: marea criză, apusul democrației, echilibrul dintre economie și politică. Excepție face capitolul doi, prin care autorul dorește să încadreze într-un context macro-regional evoluțiile din România. De aceea, prezintă pe scurt realitățile politice și economice din câteva țări sud-est europene: Polonia, Cehoslovacia, Iugoslavia, Ungaria, Bulgaria și Grecia. Această parte a lucrării pare a fi o întrerupere a fluxului narativ principal. Intenția autorului a fost aceea de a ajuta cititorul să înțeleagă o serie de fenomene politice și economice într-un peisaj macro-regional. Opțiunea nu este greșită, însă poate mai util ar fi fost ca informațiile din capitolul doi să se fi regăsit în celelalte capitole, în pasaje comparative. Aceasta este însă doar o problemă de stilistică și nu influențează narațiunea istorică, și nici concluziile finale.

În primul capitol, Cristian Alexandru Boghian abordează problema crizei economice din România. Analiza atinge pe rând problemele interne, externe, formele de manifestare în diverse domenii precum cel financiar, în industrie sau în comerț. În această parte a lucrării, autorul face o trecere în revistă a situației economice din România și din Europa după 1918. Și susține că, după Primul Război Mondial, țările din Est au încercat să revină la modelul economic antebelic al țărilor din Vest, acestea din urmă îndreptându-se spre modelul american (p. 24-25). Informația este mult prea generală și parțial lipsită de fundament. La începutul anilor '20, nu exista încă un model american. Economiiile țărilor din Europa erau marcate de problema refacerii monedelor și a reinstaurării etalonului aur. Inclusiv Statele Unite au avut probleme similare care, în final, le-au făcut să renunțe la acoperirea în aur a dolarului, decizie cu impact, inclusiv în Europa. După 1933, politica intervenționistă a lui Roosevelt avea să devină un model pentru multe țări Europene, dar acest lucru ține de o altă parte a lucrării.

Primul capitol este foarte fragmentat, ceea ce face ca informațiile și datele economice, prin natura lor foarte seci, să poată fi urmărite cu atenție. Însă, autorul își asumă uneori mult prea ușor concluziile altor istorici, la care se raportează într-o manieră neconvingătoare. Încercând să treacă în revistă ceea ce el numește politici economice eronate înainte de 1929, el operează cu presupuneri sau sugestii: „S-ar părea că inversarea temporală [temporară – n.n.] a guvernărilor liberale cu cele țărăniști ar fi dus [adus – n.n.] mai multe beneficii României” (p. 60). De altfel, în concluziile primului capitol, autorul face o serie de afirmații confuze, peste care sugerează scenarii prin care s-ar fi putut evita Marea Criză. Pentru Cristian Alexandru Boghian, „naționalismul economic” și „exacerbarea intervenționismului de stat” au dus la declanșarea crizei economice (p. 80). O abordare care inversează relația cauză-efect. Prăbușirea pieței internaționale, care a lovit țările dependente de importuri, a dus la apariția naționalismului economic și la creșterea intervenționismului. Hitler a ajuns la putere în 1933, la finalul crizei, chiar în anul în care a fost adoptat și programul *New Deal*, al președintelui american Franklin D. Roosevelt. Câteva rânduri mai jos, autorul se contrazice, afirmând că intervenționismul sau keinesianismul a fost una din soluțiile de ieșire din criză. Potrivit autorului, aceste opțiuni au dus „inevitabil la eradicarea completă a pieței libere, a liberal-democrației, pavând drumul pentru al Doilea Război Mondial” (p. 88). O opinie față de care păstrăm o oarecare rezervă. A doua conflagrație mondială a avut și cauze economice, fără îndoială, dar e dificil să pui doar intervenționismul în prim plan, mai ales că avem exemple, precum Statele Unite, unde această politică nu a dus nici la eradicarea economiei de piață, și nici a democrației liberale.

Capitolul al doilea vine să pună într-un context macro-regional ceea ce s-a întâmplat în România deceniului patru al secolului trecut. Autorul prezintă pe scurt peisajul politic și economic din sud-estul Europei. Bibliografic, capitolul se bazează în primul rând pe lucrări occidentale, ceea ce pentru arhitectura generală a lucrării este un câștig. Însă, dorind, probabil, să citeze cât mai multe lucrări străine, Cristian Alexandru Boghian face o serie de afirmații care nu sunt foarte reușite din punct de vedere stilistic sau care nu își aveau locul. Bunăoară, preia de la Elizabeth Wiskemann o afirmație redundantă pentru cititorul român: „De precizat că dinastia de Hohenzollern, reprezentată de Regele Ferdinand, Regele Mihai și Regele Carol al II-lea, a supraviețuit în România pe tot parcursul perioadei interbelice” (p. 90). De altfel, nu de puține ori stilistica frazelor produce confuzie, vorbind de scorurile obținute de principalele partide în timpul alegerilor, autorul susține că: „Chiar dacă partidele de guvernământ obișnuiau să câștige aproape tot timpul alegerile, opoziția unită reușea scoruri remarcabile” (p. 93). În anumite situații, Cristian Alexandru Boghian

face afirmații tranșante pe baza unor lucrări generale, cum ar fi: „[...] intervenția din 1938 a lui Carol al II-lea este văzută și ca o încercare de salvare a țării de la ascensiunea politică a Gărzii de Fier” (p. 95), citând volumul I al lucrării *Istoria Europei în secolul XX*, a istoricilor Serge Berstein și Pierre Milza. Istoriografia subiectului este una destul de bogată, iar tema ar fi meritat aprofundată și nuanțată pe baza unor studii mai aplicate, pe care autorul le citează.

În această parte a cărții, cititorii sunt familiarizați cu o literatură străină care a circulat prea puțin și a fost citată și mai puțin în istoriografia noastră. Cu toate acestea, autorul folosește uneori informații scoase din context și lipite fără logică, în încercarea de a realiza mici sinteze. Dacă ar fi să dăm credit celor spuse de autor, Horthy ar fi primit recunoaștere internațională tocmai datorită violenței sale politice: „După ce Ungaria a trecut printr-o revoluție democratică și una bolșevică, Amiralul Horthy instaurează un regim autoritar în 1919. Noua conducere a instituit teroarea împotriva tuturor celor suspectați că ar avea simpatii comuniste, torturându-i și ucigându-i pe aceștia cu ajutorul unor bande teroriste. În acest context regimul lui Horthy a primit rapid recunoaștere internațională” (p. 110). Fiecare propoziție din acest citat ne trimite la o carte diferită, ceea ce ne face să ne gândim la o încercare nereușită de a salva exhaustivitatea documentării. Un exemplu similar de amestec de concepte, informații și concluzii tranșante, lipite pe baza unei logici șubrede, cu citări diferite de la o propoziție la alta, găsim și la pagina 115, unde autorul spune, în același paragraf, că regimul lui Horthy a fost ba conservator, cu partid dominant dar nu unic, ba „unul autoritar cu tendințe totalitariste”. Concluziile mai multor istorici sunt lipite, arbitrar, fără a sesiza că se contrazic între ele și nu pot ajuta la trasarea unei idei generale.

Expresiile confuze apar și în momentul în care Cristian Alexandru Boghian încearcă să tragă propriile concluzii. După ce vorbește despre problema minorităților din țările apărute din vâltoarea Primului Război Mondial, găsim o relație de complementaritate între aceste probleme și crizele politice din zonă, autorul afirmă: „Legitimitatea puterii în această regiune europeană [Europa Centrală și de Sud-Est – n.n.] era deosebit de fragilă când era obținută pe căi democratice sau când era dobândită prin forța loviturilor de stat” (p. 137). În acest caz, rămâne întrebarea: dacă exista și o a treia cale de a obține puterea în afara alegerilor sau a dictaturii, și dacă da, care era aceasta, pentru că autorul nu este suficient de explicit. De altfel, capitolul al doilea se remarcă printr-o serie de generalizări periculoase, citări exagerate, inclusiv în pasajele concluzive. În fapt, autorul este prezent printr-o serie de formulări întortocheate, simulând o documentare bogată; deși, în mare parte, este prizonierul ideilor formulate de alți autori, chiar dacă aceștia se contrazic și nu își asumă o poziție critică.

Capitolul al treilea debutează cu o mică polemică, de la distanță, cu istoriografia referitoare la Carol al II-lea. Autorul nu este de acord cu cei care susțin că revenirea fiului lui Ferdinand Întregitorul pe tron a fost un act bine pregătit. În argumentația sa, autorul citează cercetări de dată mai recentă, lucrări de epocă sau mărturii contemporane evenimentelor, fără a face însă o diferențiere și a le trata metodologic așa cum se cuvine. Este aproape imposibil să pui pe aceeași treaptă pe Paul Quinlan, Jean Pangal și Pamfil Șeicaru. Autorul îl contrazice uneori pe istoricul britanic, însă acordă credit substanțial – umplând paginile cărții cu citate consistente – directorului ziarului „Curentul”, personalitate controversată și cunoscută în epocă pentru versatilitatea sa. Referitor la citate, autorul are pagini întregi în care le folosește abuziv. În locul argumentelor de natură istorică, sunt aduse în discuții pasaje întregi care fragmentează orice analiză, cum ar fi, de exemplu, paginile 156-157. Nu de puține ori, în loc de concluzii avem parte de un citat, despre care autorul nu spune dacă subscrie la aceeași idee sau nu (p. 160). Autorul însuși este sufocat de atâtea citate, dovedit și de faptul că, nu de puține ori, acesta uită să închidă ghilimelele; astfel că rămâne la latitudinea cititorului să decidă dacă fragmentul preluat de la alt un alt autor se termină odată cu indicarea sursei prin notă ori continuă și după.

Spre finalul capitolului al treilea, într-un subcapitol care analizează guvernarea Goga și instituirea dictaturii regale, ne-a atras atenția următoarea afirmație: „După cum am văzut și în cadrul relațiilor cu Marea Britanie, și Franța sprijinea abolirea instituțiilor democratice românești în favoarea păstrării României în cadrul relațiilor internaționale tradiționale, Carol al II-lea reieșind, în urma loviturii sale de stat, ca principal exponent al politicii externe, în care cele două mari puteri occidentale democratice aveau cea mai mare încredere” (p. 199). Nu există niciun argument care să acrediteze ideea că Londra și Parisul au „sprijinit” schimbările politice din România din 1938. Cel

mult, le-au tolerat, atâta timp cât ele nu afectau politica lor externă și interesele economice în zonă. Este greu de înțeles pe ce se bazează autorul când face o astfel de afirmație. Mai mult, cu greu putem spune că dictatura lui Carol a crescut încrederea puterilor vestice față de România. În fond, cu excepția acordării garanțiilor de către Marea Britanie în primăvara lui 1939, Bucureștiul nu a mai obținut nimic de la aliații săi vestici, iar vizitele lui Carol al II-lea la Londra nu au reușit să-i convingă pe britanici să ne vândă armament și avioane. Prin urmare, această încredere, de care vorbește autorul, cu greu își poate găsi corespondent în evoluția evenimentelor din epocă.

Capitolul patru prezintă un interes deosebit, deoarece autorul își dezvoltă și argumentează propria teorie a „echilibrului dinamic universal”. În acest capitol, al cărui titlu este o interogație rămasă fără răspuns, *Politica și economia într-un echilibru dinamic?*, face o trecere prin sistemul electoral din anii '30, reia tema impactului crizei economice asupra societății românești și face o scurtă analiză a problemei intervenționismului economic. Paginile dedicate alegerilor din anii 1928-1937 sunt pline de date statistice și reprezentări grafice care provin doar din trei sau patru cărți și articole. Lipsește analiza impactului acestor alegeri în epocă. Considerăm că o sondare a presei perioadei ar fi completat tabloul epocii și ar fi aruncat o altă imagine peste cifrele, de altfel bogate și util reprezentate grafic, prezentate în paginile cărții. Și în această secțiune a cărții revine problema creditării, fără critică, a unor lucrări din epocă sau publicate înainte de 1978 (p. 228-229).

În ultima parte a capitolului, autorul creionează propria teorie. Argumentația sa pornește de la ideea că intervenționismul este o practică nocivă. Oarecum contrazicându-se, susține că, dacă statul reglementează piața liberă, nu va mai fi nevoit să aplice măsuri intervenționiste (p. 252). Dar se pune întrebarea: reglementarea pieței libere nu este o formă de intervenționism? Autorul afirmă, eronat după opinia noastră, că intervenționismul ar presupune că statul este părțitor față de un anumit segment economic. Există deja o literatură bogată care arată că o economie de piață „auto-reglementată”, cum o numea Karl Polany, este imposibilă. Chiar și în economiile ultra-liberale, statul intervine fie pentru reglarea unor dezechilibre (cum ar fi deprecierea monedei naționale), fie pentru susținerea unor segmente economice strategice sau pentru dezvoltarea unor zone înapoiate. De altfel, autorul vine cu o teorie oarecum nouă, potrivit căreia democrația liberală este utilă doar în țări cu economii dezvoltate, statelor aflate în curs de dezvoltare potrivit li-se mai bine regimurile politice autoritare. Pe de altă parte, mai susține că dezvoltarea industriei și ameliorarea producției agricole a avut un rol în așezarea României pe drumul dictaturii: „[...] deteriorarea mecanismelor sistemului democratic în perioada anilor 1930, coroborată cu avansul industrial și o ameliorare moderată a situației agriculturii, a dus oarecum inevitabil la eșecul democrației și vârful de dezvoltare economică interbelică” (p. 253). Autorul amestecă din nou idei și citează ale unor autori de factură diferită. Hayek este citat pentru a da o replică lui Nae Ionescu, care pledează pentru respingerea modelului occidental. Apoi, două pagini ale cărții sunt umplute cu citate, mult prea extinse, din Dem I. Dobrescu, care se erijează într-un critic al realităților românești interbelice (p. 257-258).

După ce prezintă „teoria ordinii spontane” a economistului austriac Friedrich von Hayek, care susține că ordinea pieței se bazează pe „reconcilierea diferitelor scopuri pentru beneficiul reciproc al participanților”, autorul propune o definiție pentru propria teorie a „echilibrului dinamic universal”: „O acțiune a unui individ va produce o reacție proporțională în cadrul contextului său (sau nu numai), calitatea reacției fiind supusă și variației dinamice a timpului și spațiului care vor încerca să echilibreze efectele acțiunii individului prin crearea unui dezechilibru care să creeze motivația pentru o nouă acțiune a unui individ (același sau altul). Așadar cadrul temporal și spațial există simultan într-o stare de echilibru cât și de dezechilibru supusă variației dinamice a agenților săi. Acțiunea individului este determinată într-o oarecare măsură și de observarea unui echilibru sau dezechilibru și necesitatea/dorința acestuia de a-l modifica” (p. 261).

Autorul nu explică dacă această teorie este inspirată din cazul românesc, și cum se aplică României interbelice și relațiilor economice ale acesteia. În schimb, susține că „echilibrul este media universală a dezechilibrelor echilibratoare” (p. 261). Mai mult, într-o încercare de a-și defini mai bine teoria, Alexandru Cristian Boghian afirmă că acțiuni din trecut pot avea efect în prezent sau în viitor; în acest sens, o acțiune dintr-un colț al lumii poate avea efect în alt colț al pământului, „însă o acțiune din viitor nu poate avea consecințe în trecut, deoarece efectul (viitorul) nu poate preceda cauza (trecutul)” (p. 262).

Societățile sărace și cele dezvoltate evoluează în acest echilibru universal. Pornind de la această idee, autorul preia, fără să afirme explicit, teoria echilibrului termic din fizică, afirmând că „societatea săracă poate deveni bogată doar dacă cea bogată devine săracă, sau o variantă combinată: societatea săracă poate să crească la o dezvoltare medie doar dacă societatea bogată «scade» la o dezvoltare medie”. Mai mult, aflăm că „această dinamică simplă ilustrează esența echilibrului universal natural” (p. 263). Dacă această teorie are corespondență în realitatea anilor 1930-1940, atunci rămâne de văzut în ce măsură Germania, principalul partener economic al României în acei ani, a sărăcit de pe urma acestei relații, de vreme ce știm că industria țării cunoștea o perioadă de maximă dezvoltare.

Cristian Alexandru Boghian încearcă să creioneze o serie de concluzii la finalul capitoului al patrulea, lansând o serie de afirmații care pun serioase probleme metodologice, fără a mai vorbi de cele de stilistică a frazei. Autorul afirmă că recesiunea din 1929-1933 a fost, nici mai mult nici mai puțin, necesară. „Variația dinamică în cadrul limitelor paradigmei anilor 1920 și-a epuizat variantele de creștere” (p. 271). Prin urmare, era necesar ca o criză să reazeze dezechilibrele prin noi echilibre, ca să adoptăm stilul autorului, care să genereze, printr-o revoluție politico-economică noi tipuri de creștere. Care este costul acestor dezechilibre echilibrate printr-o criză economică necesară? Alterarea „sistemului democratic în vederea atingerii unui consens social unitar” (p. 271).

Argumentele teoretice sunt prea puțin convingătoare și nu lasă deloc impresia că sunt rezultatul înțelegerii profunde a realităților interbelice. În general, autorii care propun o nouă paradigmă sau teorie de cercetare își prezintă obiectivele la începutul cărții, pentru ca, pe parcursul narațiunii, să aducă mereu exemple care să le susțină opinia. În cazul de față, autorul a preferat să-și prezinte teoria la final. Iar demonstrația teoretică este deconectată de firul istoric al cărții. Balansarea între teoriile unor economiști și istorici este neconvingătoare, iar citatele lungi și mult prea dese nu pot înlocui argumentele istorice. Concluziile volumului sunt relativ scurte și nu reiau decât parțial principalele idei ale volumului. Așa cum era de așteptat, autorul încheie cartea făcând trimitere la propria teorie. După 1933, politica și economia, susține autorul, „au urmat trasee divergente. Acest proces este explicat, așadar, prin mecanismul echilibrului dinamic universal, care, în sine, acționând în mod real prin agenții săi politico-economici, din dorința de a echilibra unele dezechilibre, dezechilibrează altele pentru a fi din nou echilibrate” (p. 273). Dincolo de teorii și grile de lectură, concluziile autorului se traduc printr-o serie de certitudini care nu lasă loc de interpretări: „Recuperarea rapidă a decalajelor și modernizarea socială și economică a României în anii 1930 s-au putut realiza doar cu prețul slăbirii sistemului economic” (p. 273).

Alexandru Aioanei

DANIEL STAHL, *Hunt for Nazis: South America's Dictatorships and the Prosecution of Nazi Crimes*, Amsterdam University Press, 2018, 378 p.

Al Doilea Război Mondial continuă să fie în centrul atenției publicului pasionat de istorie. Și este normal să fie așa: conflagrația a schimbat ireversibil fața lumii și efectele ei se simt până astăzi. Pe de altă parte, tocmai distanțarea temporală și psihologică de catastrofa războiului, de suferințele de atunci, a permis extinderea ariei de interes față de catastrofa din 1939-1945 și transformarea a diferite evenimente din această perioadă în subiecte ale culturii populare. În listele de filme ale unor canale de televiziune prin cablu precum HBO sau Netflix, documentarele care tratează problematica celui de-al Doilea Război Mondial și urmările acestuia ocupă un loc dominant. Nu puține sunt și filmele artistice din aceeași zonă tematică. Iar în interiorul acestei teme, Holocaustul și nazismul sunt printre subiectele frecventate. De exemplu, dacă trecem în revistă titlurile de pe rețeaua comercială Netflix, găsim filme precum: *Nazi Concentration Camps* (1945), *Nazi Gold in Argentina* (2004), *Auschwitz. The Nazis and the Final Solution* (2005), *The Last Nazis* (2009), *World War II in Colour* (2009), *Hitler and the Nazis* (2011), *What Our Fathers Did. A Nazi Legacy* (2015).

Dintre acestea, *The Last Nazis* se ocupă de „vânătoarea de naziști” de către Efraim Zuroff, de la Simon Wiesenthal Center (a cărui carte principală, *Operațiunea „Ultima șansă”*, a fost

recent tradusă în limba română). Iar *Nazi Gold in Argentina* spune povestea naziștilor refugiați în Argentina, după război. Iată, așadar, un alt subiect popular – așa numita „vânătoare de naziști” – care se pretează atât la expuneri comerciale, senzaționaliste, cât și la abordări serioase, publicistice sau științifice.

Cartea lui Daniel Stahl despre vânătoarea de naziști adoptă perspectiva academică, fiind rezultatul unor laborioase cercetări. Pe cât de spectaculos este subiectul, pe atât de dificil este de abordat. Aceasta, în primul rând, pentru că fuga și ascunderea naziștilor în diferite părți ale lumii au presupus operațiuni secrete, implicarea unor rețele subterane, multe complicități și deseori sprijin la nivel statal, din partea unor lideri politici sau servicii secrete. Apoi, a fost vorba de mulți bani și de interese economice, care au sudat colaborări și au cumpărat tăceri. State, bănci, firme, indivizi au folosit cu cinism banii obținuți cu forța de la evrei în efortul reconstrucției postbelice. Deloc de neglijat, au jucat un rol important și afinitățile ideologice pentru că, în ciuda narațiunii postbelice triumfaliste, care arunca nazismul la coșul de gunoi al istoriei, după război au existat numeroase simpatii față de proiectul nazist și pentru oamenii lui Hitler. Războiul Rece a făcut să fie revalorificat discursul anticomunist al naziștilor și al aliaților lor ideologici. Iar antisemitismul a fost încorporat în limbajul mai multor dictaturi postbelice. Mai trebuie pomenite problemele documentării. Informații esențiale au fost ținute în arhive ca secrete de stat și abia în ultimele decenii au ajuns, treptat, parțial, la dispoziția cercetătorilor. Arhivele relevante se află pe mai multe continente, iar cercetătorul care se încumetă la o astfel de cercetare trebuie să fie înzestrat pentru a trece mai multe bariere lingvistice și culturale.

Daniel Stahl, tânărul istoric german de la Universitatea Friedrich Schiller din Jena, care semnează această carte despre refugiarea naziștilor în America de Sud, a consultat numeroase surse arhivistice din Europa, Statele Unite și America de Sud. Buna documentare îi permite să deconstruiască mai multe mituri postbelice și să se țină departe de exagerări polemice. Face dezvăluiri importante, dar nu cade în tentația senzaționalismului.

Stahl analizează o temă formulată la început în mediile politice și civice democratice: compatibilitatea și colaborarea dintre dictaturile sud-americe postbelice și fasciștii care au găsit adăpost în America de Sud. Multă lume credea, după război, că naziștii au rămas o amenințare reală și că regruparea lor va duce la introducerea unor metode represive și criminale de tip nazist în statele dictatoriale care adăposteau criminali de război. Pericolul instalării în Argentina a unui „Al Patrulea Reich” a fost semnalat de nenumărate ori, atât în timpul juntei militare din timpul războiului, cât și al regimului populist al lui Juan Domingo Perón, între 1945 și 1955. În jurul organizației clandestine ODESSA, care grupa foști naziști, s-au țesut multe legende.

Dintre cei aproximativ 9 000 de decidenți naziști și colaboratori care s-au ascuns în America de Sud, Argentina a absorbit mai mult de jumătate. În număr mare, s-au găsit în Brazilia, Chile, Bolivia, Paraguay, Uruguay, Ecuador etc.

În Chile, fostul ofițer SS Walther Rauff (cel care a contribuit la înființarea unităților de gazare mobile), extras cu ajutorul unui pașaport ecuadorian, s-a bucurat de respectul dictatorului Augusto Pinochet și de protecția autorităților judiciare și militare. A murit în libertate, în 1984, la 77 de ani, iar înmormântarea sa a fost prilej pentru mulți naziști să-și arate deschis nostalgia față de Al Treilea Reich. În Bolivia, Klaus Barbie (care, ca șef Gestapoului din Lyon, avea pe conștiință numeroase victime din rândul evreilor și rezistenței franceze) a lucrat pentru armată și a avut relații excelente cu politicieni de rang înalt și cu dictatorii Hugo Banzer și Luis Garcia Meza Tejada. Abia instaurarea unui regim democratic, în 1983, a permis extrădarea sa în Franța, unde a fost judecat într-un proces cu mare impact public și condamnat la închisoare pe viață. În Paraguayul condus de dictatorul Alfredo Stroessner (1954-1989) a primit cetățenie și refugiu când a fost nevoie Josef Mengele (sinistrul doctor de la Auschwitz). Ultima parte a vieții, după 1950, Mengele și-a petrecut-o sub nume fals în Brazilia, unde a murit în timp ce înota în Atlantic, în 1979.

În Brazilia se găsea cea mai mare comunitate germană din America de Sud, apreciată astăzi la 3,6 milioane de oameni, urmând Argentina cu aproximativ 1 milion de germani, între care o parte refugiați după război. Aceste comunități consistente le-au permis naziștilor căutați în Europa și Israel să se ascundă mai ușor. Unii însă nu s-au ascuns deloc. De exemplu, Franz Stangl (comandantul lagărelor de exterminare de la Sobibor și Treblinka) a trăit sub nume real în Brazilia până

în 1967, când a fost arestat și extrădat în Republica Federală Germania, unde a fost judecat. A murit în 1971, în timpul recursului. Adjunctul lui Stangl de la Sobibor, Gustav Wagner, s-a stabilit tot în Brazilia, unde a fost localizat la un moment dat, dar instanța supremă nu a fost de acord cu extrădarea în Germania Federală, pe motiv că Wagner acționase în numele statului. La 69 de ani, Wagner a făcut o psihoză antisemită: fugea în jurul casei și striga „Feriți-vă de evrei!”, după care s-a sinucis cu un cuțit.

Povestea Argentinei este cea mai interesantă, dar și cea mai bine cunoscută, ca urmare a deschiderii arhivelor. Cazul fugii lui Adolf Eichmann (dispecerul Soluției Finale) în Argentina, unde a locuit sub numele de Ricardo Klement, este binecunoscut. A fost răpit din Buenos Aires de Mossad și adus în fața justiției în Israel. Procesul lui Eichmann a fost un eveniment cu impact global, istoriografii căzând de acord că a fost momentul în care ororile Holocaustului au fost mai bine conștientizate. Procesul de la Nürnberg părea o formă de impunere a „justiției învingătorului”, iar în lumea judiciară crimele naziste erau percepute ca un subiect nebulos, delicat, foarte încărcat politic, mai bine de ocolit. Lipsa o practică judiciară unitară la nivel internațional, existau controverse importante privind prescrierea faptelor, retroactivitatea, legislația extrădării etc. Dacă adăugăm rolul jucat de birocrație, de hazard, de lipsa comunicării, a informațiilor, de distorsiunile de percepție și de multele complicități, avem o plajă largă de explicații pentru eșecul sau întârzierile în aducerea în fața justiției a criminalilor de război.

În Argentina, însă, a fost vorba, în primul rând, de sprijin fățiș față de refugiații nazisti și chiar de eforturi concertate de a importa nazisti, în speranța că aceștia vor aduce cu ei expertiză militară și contrainformativă, averi și suport ideologic. În jurul soților Perón a fost creat un grup de expați fasciști, condus de un fost SS-ist, Carlos Fuldner, care a avut un rol major în crearea așa numitelor „trasee ale șobolanilor”, în colaborare cu rețelele de nazisti, serviciile de informații, Biserica Catolică și Crucea Roșie.

În acest grup prezidențial, foarte activ se va dovedi și un român. Este vorba de Radu Ghenea, un personaj foarte interesant și puțin cunoscut încă în istoriografie. Recent, la Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității din București au fost puse la dispoziția cercetătorilor informații noi despre Ghenea. Născut în 1907, de profesie avocat, Ghenea a devenit legionar și antisemit înfocat în anii '30. A fost apărătorul legionarilor care au atentat la viața rectorului clujean Traian Bratu, în 1937, și al lui Corneliu Zelea Codreanu, în procesul din 1938. Pe vremea guvernării legionare, a fost numit ministru al României la Madrid și a refuzat să se întoarcă în țară după ce Ion Antonescu i-a înlăturat pe legionari de la putere. A tradus în spaniolă lucrarea *Pentru legionari* a lui Codreanu. Din 1947, Ghenea s-a aflat în Argentina și și-a adus contribuția la adăpostirea naziștilor și legionarilor, devenind șeful biroului român de imigrare. Câteva sute de legionari au ajuns astfel în Argentina. Printre cei mai cunoscuți se numărau Ilie Gârneață și preotul Ștefan Palaghiță. După moartea lui Perón, Ghenea a trecut prin mai multe state sud-americane, apoi a lucrat pentru dictatura lui Moise Chombe din Congo, după care s-a întors în Spania lui Franco, unde s-au regrupat mai mulți lideri legionari fugari, în frunte cu Horia Sima.

Argentina a fost loc de intrare, tranzit sau de ședere pentru unii dintre cei mai importanți nazisti refugiați în America de Sud. Mengele a ajuns pe continentul sud-american prin Argentina, unde a locuit până în 1959, când a fugit în Paraguay, apoi în Brazilia. Printre naziștii care și-au găsit o nouă casă în Argentina s-a numărat Walter Kutschmann, comandant al unei Einsatzgruppe care a exterminat evrei și polonezi în zona Lwow. Eforturile făcute pentru extrădarea sa s-au transformat într-o adevărată telenovelă, descrisă în amănunt în carte. A murit însă într-un pat de spital, în Argentina, în 1986. Eduard Roschmann, fostul comandant al ghetoului din Riga, autorul a nenumărate atrocități, făcut faimos ca personaj al romanului de mare succes al lui Frederick Forsyth, *Dosarul Odessa*, s-a ascuns la rândul-i în Argentina, devenind cetățean în 1968. Profitând de tergiversarea negocierilor pentru extrădarea sa, a fugit în Paraguay, unde a murit, în 1977. Interesantă este și povestea lui Erich Priebke, comandant SiPo în Italia, responsabil și el pentru crime în masă, a trăit în deplină libertate în Argentina timp de 50 de ani. A fost depistat abia în 1994 de o echipă de jurnaliști la Bariloche, o stațiune din sudul Argentinei care a ajuns pentru opinia publică un simbol al raiului argentinian al naziștilor. Până la urmă, Priebke a fost extrădat în Italia, unde a fost judecat și condamnat, dar pedeapsa a luat forma arestului la domiciliu, din

cauza vârstei. A murit după ce a împlinit 100 de ani. Ludolf von Alvensleben, ofițer SS vinovat de moartea a mii de polonezi, și el devenit cetățean argentinian, a murit în libertate când împlinea 69 de ani. Și tot așa, povestea continuă cu alte cazuri, unul mai surprinzător decât altul.

Din expunerea lui Daniel Stahl, și democrațiile ies șifonate. Câțiva dintre naziștii scăpați în America de Sud fuseseră arestați după război de trupele aliate, dar au fost eliberați, în mare parte pentru că nu se știa cu exactitate ce făcuseră. Unii au fost recrutați de CIA sau de serviciile secrete germane. Instituții judiciare occidentale s-au dovedit deseori inerte și lipsite de viziune atunci când ar fi trebuit să acționeze împotriva criminalilor de război. Efortul de reconstrucție și războiul au schimbat prioritățile și abia din anii '70 responsabilitatea naziștilor și aliaților pentru Holocaust a reintrat în conștiința europeană.

„Vânătoarea de naziști” nu a fost un demers motivat doar de pericole imediate, de posibilitatea resuscitării metodelor criminale naziste. A fost un act de conștiință, al unora pentru care Holocaustul a fost o crimă ce nu poate fi uitată. Vânătorii de naziști – începând cu legendarul Simon Wiesenthal, continuând cu soții Beate și Serge Klarsfeld, cu Efraim Zuroff și cu mulți alții mai puțin cunoscuți, dar nu mai puțin dedicați – și-au petrecut viețile căutând informații despre criminali de război, făcând presiuni asupra oficialilor, organizând conferințe de presă și proteste publice. Cartea lui Daniel Stahl spune și povestea lor.

Adrian Cioflâncă